

134 De vergaderzaal van de Tweede Kamer rond 1950, gezien naar het oosten. In deze situatie zijn de twee deurpartijen in de noordwand **verv**angen door nissen. Ook is het balkon **aanzienlijk vergroot** en is er een tribune **aangebracht** op het balkon waardoor de klok van de wand op de nieuwe reling is **geplaatst** (weer in het zicht). (Herkomst: Haags Gemeentearchief, beeldbank, HGA001036876)

135 De vergaderzaal van de Tweede Kamer tijdens de opening van de gerestaureerde zaal op 20 juni 1951. (Herkomst: Haags Gemeentearchief, beeldbank, foto Friezen-Studio, HGA001050412)

106 De vergaderzaal van de Tweede Kamer in 1952, gezien naar het zuiden. (Herkomst: Beeldbank RCE, nr. nr. 42503)

107 De noordwand van de vergaderzaal van de Tweede Kamer in 1961. (Herkomst: Beeldbank RCE, nr. nr. 93.523)

130 De noordwand (rechts) van de vergaderzaal van de Tweede Kamer rond 1968, gezien naar het noordwesten. (Herkomst: Haags Gemeentearchief, beeldbank, HGA001036785)

139 Het sprekgestoelte en de voorzittersstoel in de vergaderzaal van de Tweede Kamer in 1978. (Herkomst: rs)

140a De zuidwand van de vergaderzaal van de Tweede Kamer in 1979, gezien naar het zijdeesien (Herkomst: Beeldbank RCE, inv. nr. 204.567)

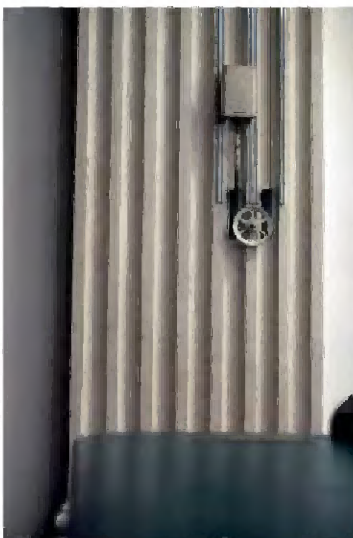
140b De noordwand van de vergaderzaal van de Tweede Kamer in 1979, gezien naar het noorden (Herkomst: Beeldbank RCE, inv. nr. 204.568)

141a De vergaderzaal van de Tweede Kamer, gezien naar het oosten, met de toenmalige kleurstelling kort voor de verwijdering van het meubilair. (Herkomst foto: rs 1992)

141b Deel van de vergaderzaal van de Tweede Kamer met zicht op de bank van het presidium en links de sprekerslezenaar. (Herkomst foto: rs 1992)

141c Detail van een kokerliftje waarin de bode een papieren boodschap kon stoppen en omhoog hijsen naar de ambtenaren op de galerij aan de rechterzijde. (Herkomst foto: rs 1992)

142 De huidige situatie van de balzaal, gezien naar het oosten. De huidige situatie betreft in delen een reconstructie van de situatie van vóór de renovatie van circa 1950. Zo is het balkon weer verkleind en zijn er deurpartijen teruggeplaatst ter plaatse van de niet oorspronkelijke nissen. Ook de klok is weer teruggeplaatst tegen de wand na de verkleining van het balkon.

3.13 Negentiende eeuw

Na het vertrek van de Fransen in 1813 stuurde de Controleur van 's Lands Gebouwen, Adrianus J. Noordendorp (1780-1833), op 22 april 1814 een notitie aan Binnenlandse Zaken met daarin een beschrijving van de bouwkundige staat van de verschillende gebouwen aan het Binnenhof. In 1815 werd het kabinet op de bel-etage in gebruik genomen als raadkamer voor de minister. In de naastgelegen voormalige balzaal kwam toen voor het eerst de Tweede Kamer bijeen. De opening van de eerste Staten-Generaal van het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden vond hier op 16 oktober 1815 plaats.

Kort daarop vonden onder leiding van Noordendorp de eerste aanpassingen plaats. In 1818 voerde hij diverse aanpassingen op de begane grond door, waaronder het toevoegen van een tussenuur in het opslaggedeelte onder de balzaal en de verbouwing van de keuken aan de zijde van de Hofsingel tot kamers (in 1880 en later nogmaals aangepast). Ook de balzaal zelf werd aangepast door midden in de kap een lichtkoepel aan te brengen. In 1828 werd daartoe het bovenste deel van middendeel van de kapconstructie verwijderd, aangepast en voorzien van een gepleisterde trommel met daarop een lantaarn.

In 1877 kocht het Rijk een belendend perceel aan de zijde van de Hofsingel naast het deel uit 1789. Daarop verrees een uitbreiding ter grootte van vier traveeën naar ontwerp van ingenieur-architect Jacobus Singels (1831-1887). Dat deel ging dienen als Griffie en als uitbreiding van de toenmalige koffiekamer.

Terwijl andere onderdelen van het Binnenhof in deplorabele staat verkeerden, viel de situatie voor het Nieuw Stadhouders Kwartier relatief mee. Wel bestonden er plannen

om grote delen van het Binnenhofcomplex te slopen en te vervangen door nieuwbouw. Uiteindelijk leidde dit na 1879 tot vernieuwingen en ingrijpende restauraties.

Inmiddels had de Raad van State als medegebruiker van het gebouw de beschikking gekregen over het voormalige appartement van de stadhouder en had ze het medegebruik van de rookkamer als vergaderzaal.⁴⁶

Een eerste modernisering volgde in 1887-1889. Onder leiding van rijksbouwmeester D.E.C. Knuttel (1857-1926) realiseerde men in het oostelijke avant-corps de huidige Ministerstrap naar de verdieping. Ook de vestibule en aangrenzende ruimten werden aangepast. Om de trap te kunnen realiseren, liet Knuttel de kleine lichtschacht en naastgelegen diensttrap slopen. Dit verklaart de wat vreemde plaats van de muur tussen de nieuwe trap en de overloop op de eerste verdieping. In die tijd zal de Stadhouderskamer verbouwd zijn tot Ministerskamer en vermoedelijk dateert de inzethaard uit die tijd.

Ook het andere avant-corps werd gemoderniseerd, waarbij het vloerpatroon een weerspiegeling vormt van het cassettenplafond. Met verschillende kleuren natuursteen is hier een patroon met ingeschreven cirkels in een vierkant ('cassetten') met daartussen een weerspiegeling van de balken (rechthoekige velden). Kort daarop, in 1894, ontwierp Knuttel een nieuwe hoofdtrap voor het complex. De trap is een vroeg voorbeeld van de toepassing van cement-ijzer ('Systeem Monier'), de voorloper van gewapend beton.⁴⁷ De in 1895 opgeleverde trap is bekleed met wit marmmer en voorzien van een gebronsde ijzeren balustrade en koperen handreling.

De koffiekamer werd in 1880 overgebracht van de Dienstvleugel aan de Hofsingel naar de huidige plaats, de kleine eetzaal naast de rookkamer. In 1888 werd een halfhoge lambrisering aangebracht. De huidige lambrisering zou uit 1963 dateren.⁴⁸

14a Het Binnenhof, gezien richting de Prinsentuin, met in het midden het appartement van de stadhouder en rechts daarnaast het Hof van Albemarle. Ingekleurde tekening door A.M. van Royen, 1818. (Herkomst: Haags Gemeentearchief, beeldbank, HGA004108307)

⁴⁶ Tot ze in 1827 de beschikking kreeg over een nieuwe vergaderzaal op de begane grond van het Oude Stadhouderskerkje. Stenvert & Van Ginkel-Meester 2018, 51.

⁴⁷ Een publicatie uit die tijd is L.A. Sanders, *Het cement-ijzer in theorie en practijk*, Amsterdam s.a. (1908). Zie ook: Ronald Stenvert, 'Stampen, spuiten & schokken: Gestolde massa. Bouwhistorie: gewapend beton Deel 1', *Vitruvius*, 9(2010)10, 22-29.

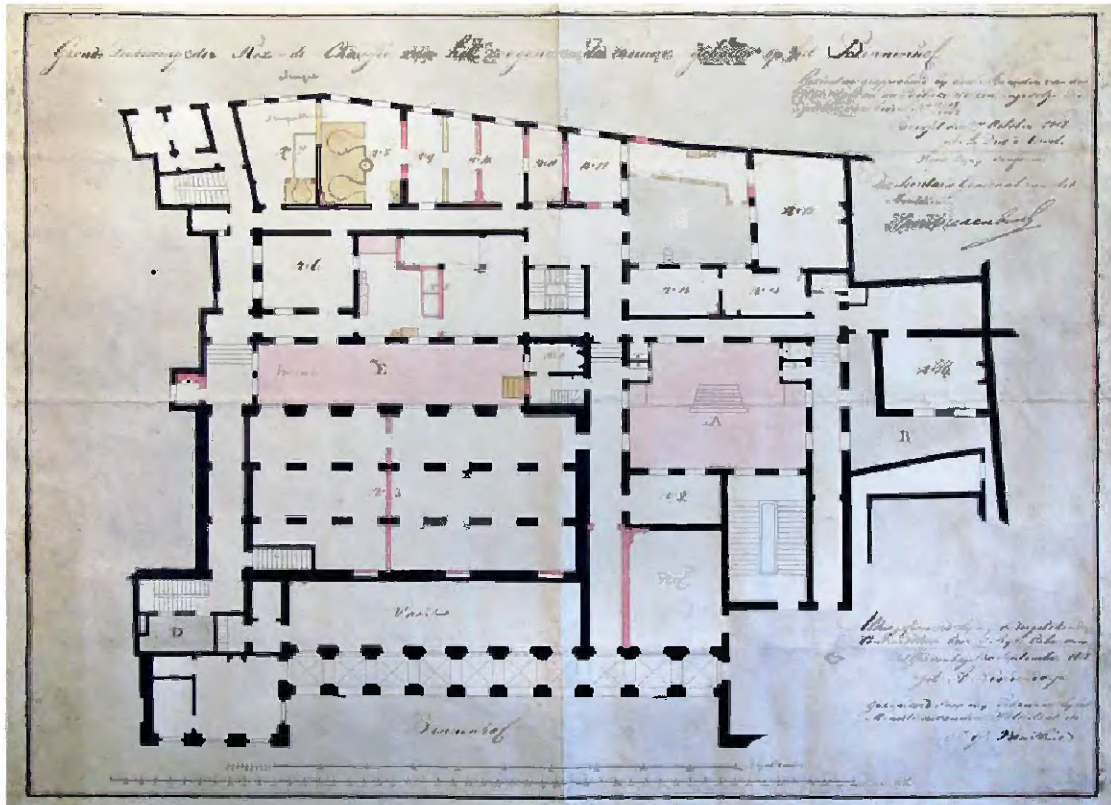
⁴⁸ Dröge 1996, 13.

144 Het kabinet van Willem V (Stadhouderskamer) (later Ministerskamer), door Stortenbeker & Heijligers, 1879. (Herkomt: Rijksmuseum Amsterdam, inv. nr. RP-P-2018-2862)

145 De Stadhouderskamer, gezien naar het oosten, in 1933. (Herkomt: Beeldbank RCE, inv. nr. 13.448)

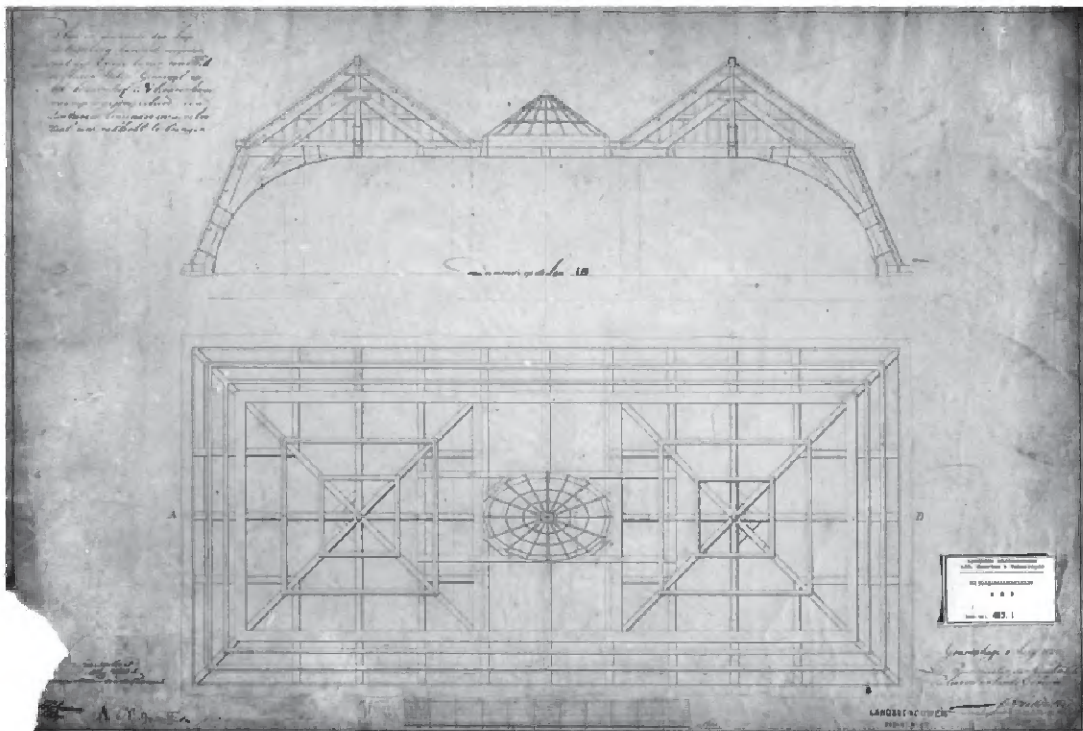

146 Tekening van Noordendorp, uit 1818 met als belangrijkste aanpassingen (in rood) de verbouwing van het keukendeel in de Dienstvleugel aan de zijde van de Hotsingel tot kamers (het noorden is onder). (uit Heijenbrok & Steenmeijer 2012)

147 De kamer met schouw van de Kamervoorzitter 10.1.b Wob

in 1970. (Herkomst: Beeldbank RCE, inv. nr. 204.632)

148 Ontwerp van Noordendorp uit 1828 voor de aanpassing van de balzaal (vergaderzaal) door toevoeging van een extra lantaarn en aanpassing van de kapconstructie. (Uit: Heijenbrok & Steenmeijer 2012)

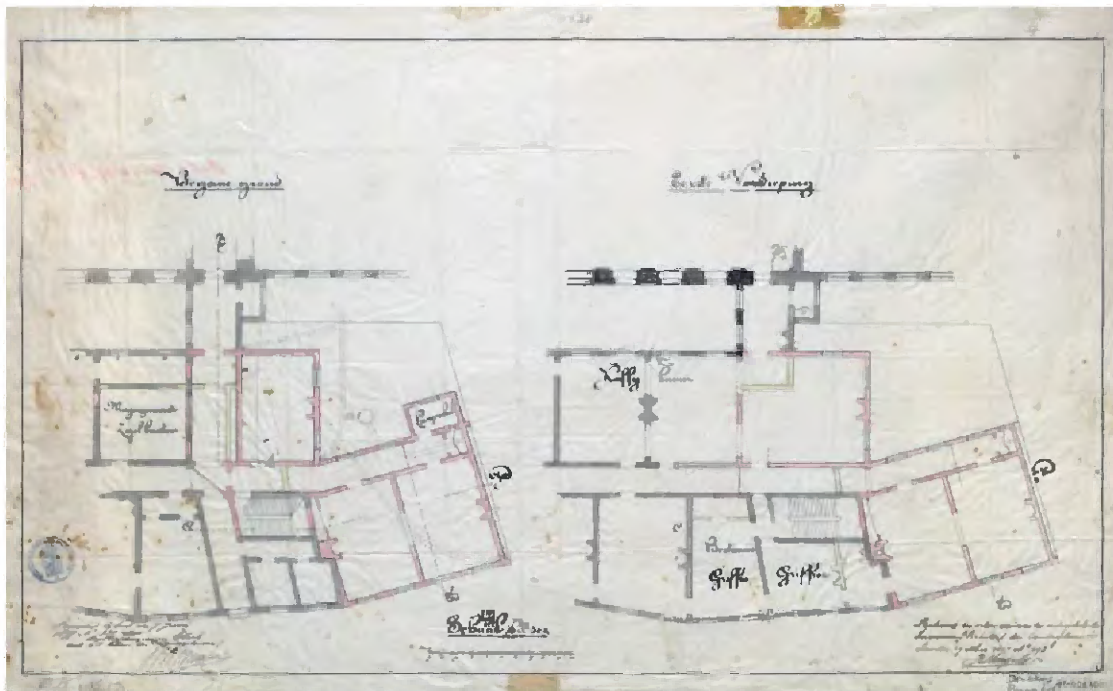
149 Deel van de kapconstructie boven de balzaal met zicht op de verticaal geplaatste planken die aan de andere zijde zijn geplaatst ten behoeve van de draagkracht van de lichtkoepel.

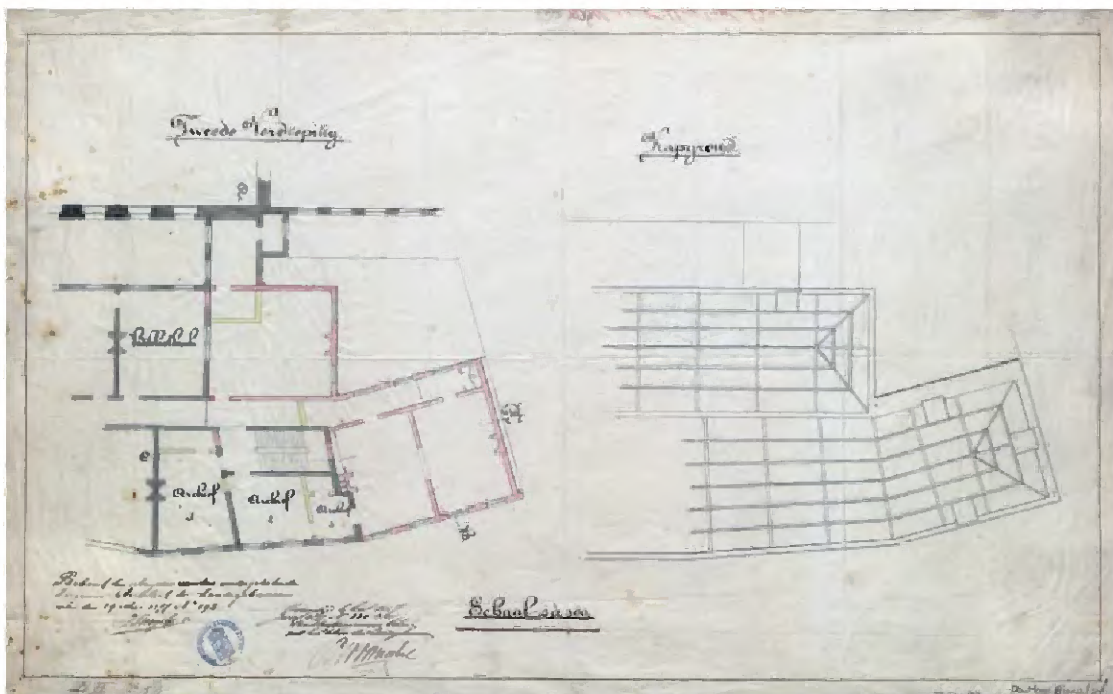
150 Het gewelfde plafond van de balzaal in 1979, met in het midden de trommel met lichtkoepel uit 1828 en de oculi uit 1922. (Herkomst: Beeldbank RCE, inv. nr. 204.591)

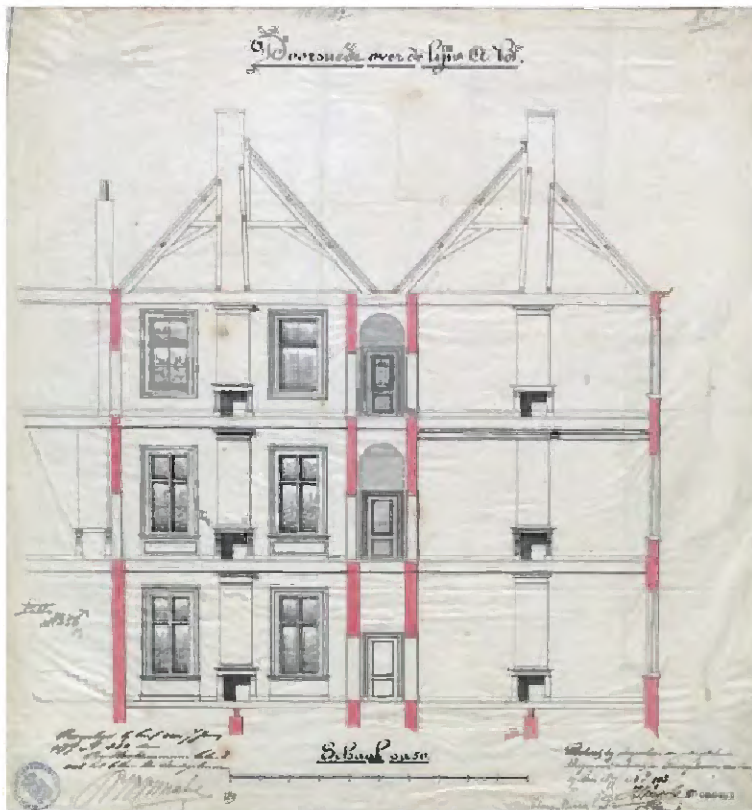
151 Tekening van de gevel van de uitbreiding in de vorm van een bouwdeel met vier vensterassen aan de zijde van de Hofsingel naar ontwerp van Singels, 1877. Het linker (bestaande) deel op de tekening is het in 1789 toegevoegde deel van de Dienstvleugel, nog met twee toegangen met rondbogen. (Herkomst: Beeldbank RCE, inv. nr. BT-006323)

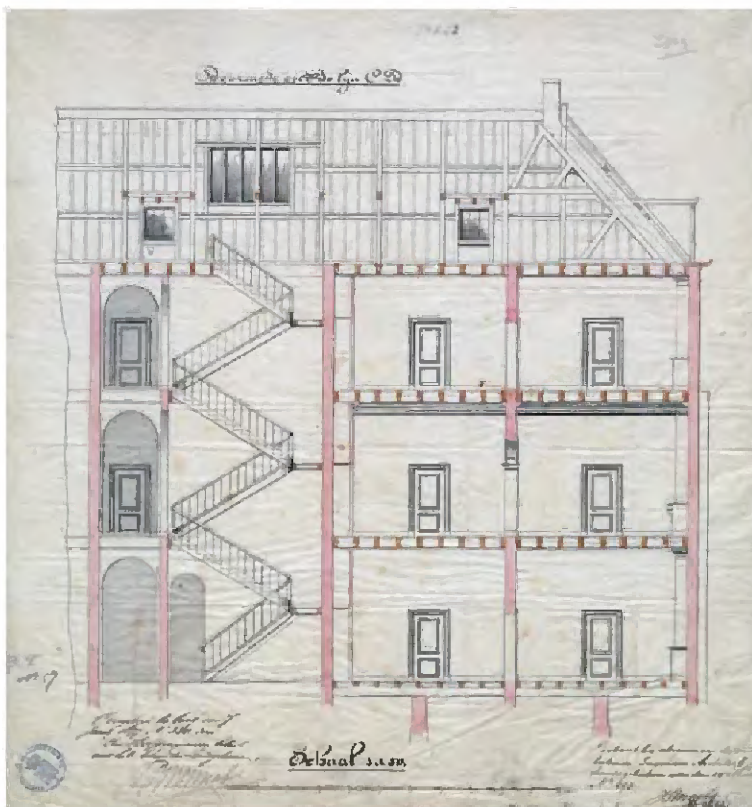
152 Plattegrond van de begane grond en eerste verdieping van het nieuwe deel, 1877. (Herkomst: Beeldbank RCE, inv. nr. BT-006405)

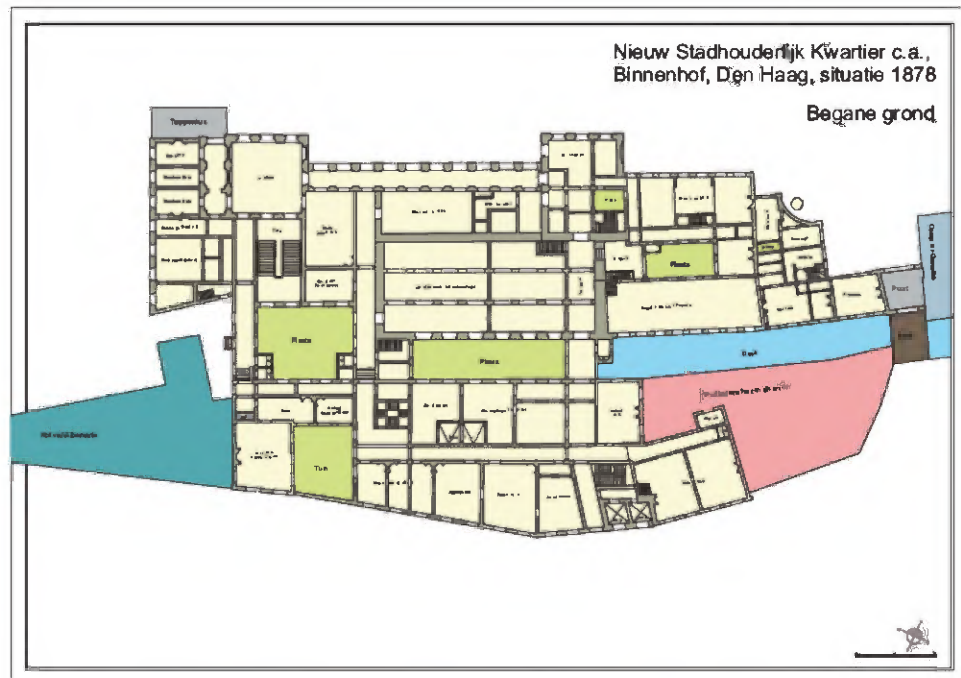
153 Plattegrond van de tweede verdieping en de kap van het nieuwe deel, 1877. (Herkomst: Beeldbank RCE, inv. nr. BT-006406)

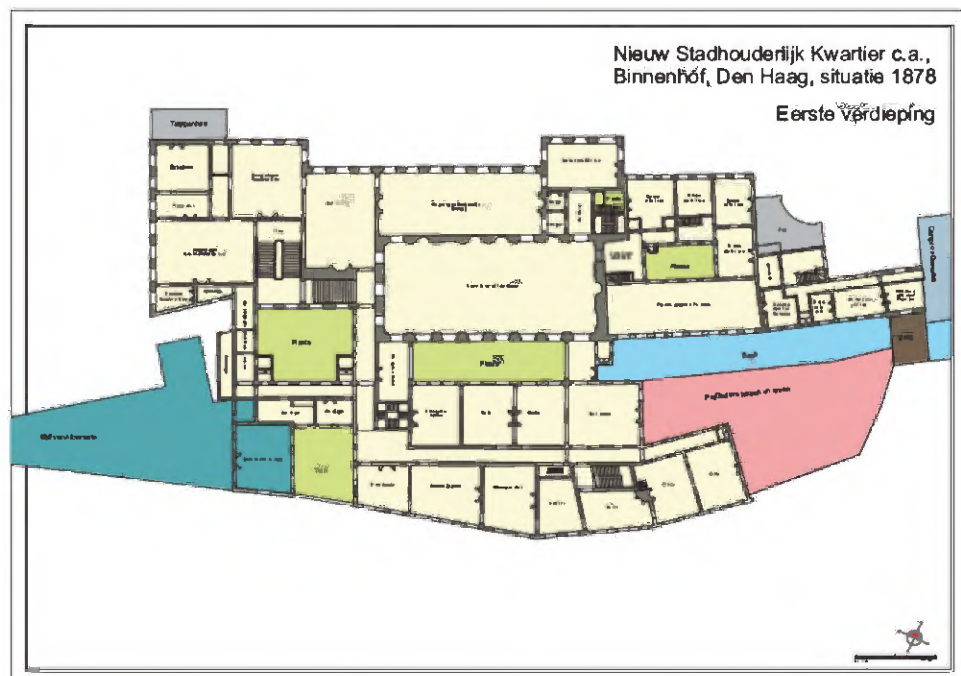
154 Dwarsdoorsnede volgens de lijn A-B van het nieuwe deel, 1877. (Herkomst: Beeldbank RCE, nr. BT-006408)

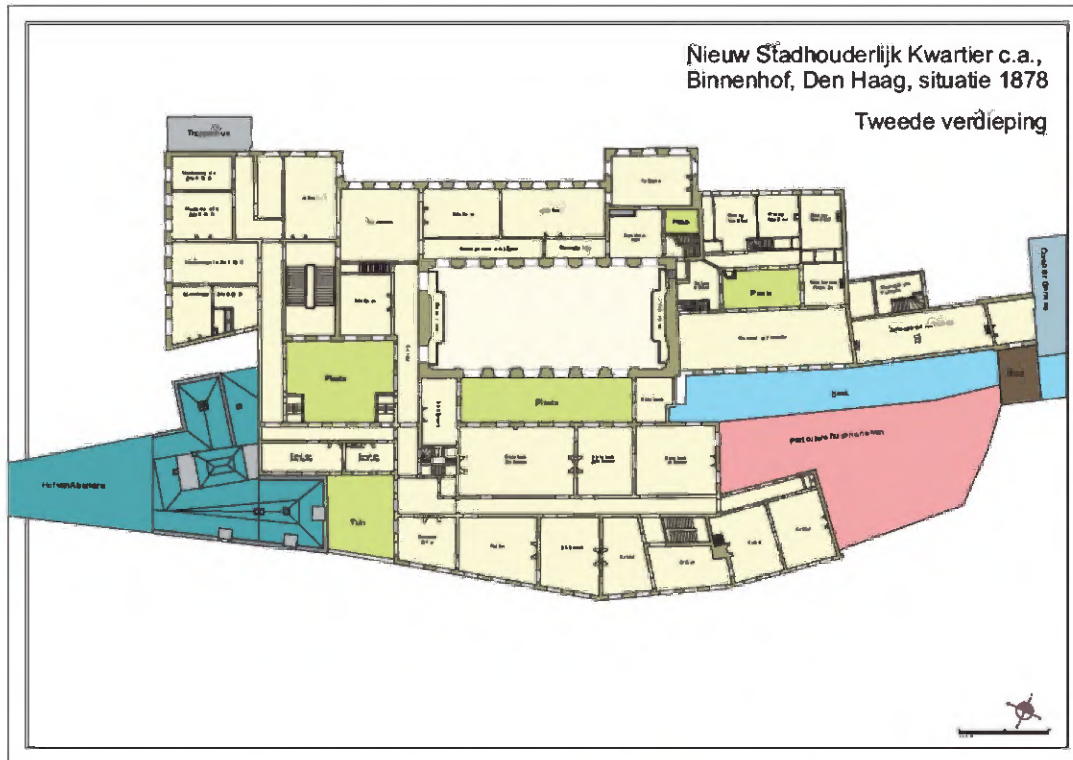
155 Langsdoorsnede volgens de lijn C-D van het nieuwe deel, 1877. (Herkomst: Beeldbank RCE, nr. BT-006404)

156 Tekening van de begane grond van het zuidwestelijke deel van het Binnenhof op basis van de opmeting van het gehele Binnenhof in 1878 met toenmalige functies (links deels het Hof van Albemarle). (Herkomst: RCE, 10.2.e Wob)

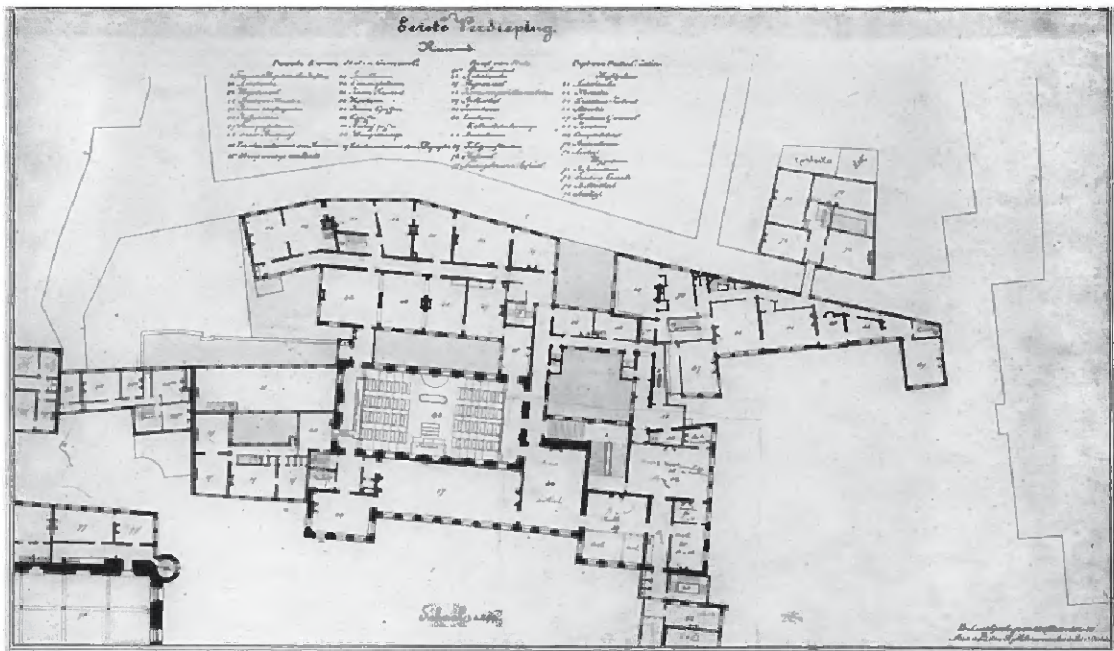
157 Tekening van de eerste verdieping van het zuidwestelijke deel van het Binnenhof op basis van de opmeting van het gehele Binnenhof in 1878 met toenmalige functies. Twee ruimten in de linker onderhoek behoren in die tijd tot het Hof van Albemarle (links). (Herkomst: RCE, 10.2.e Wob)

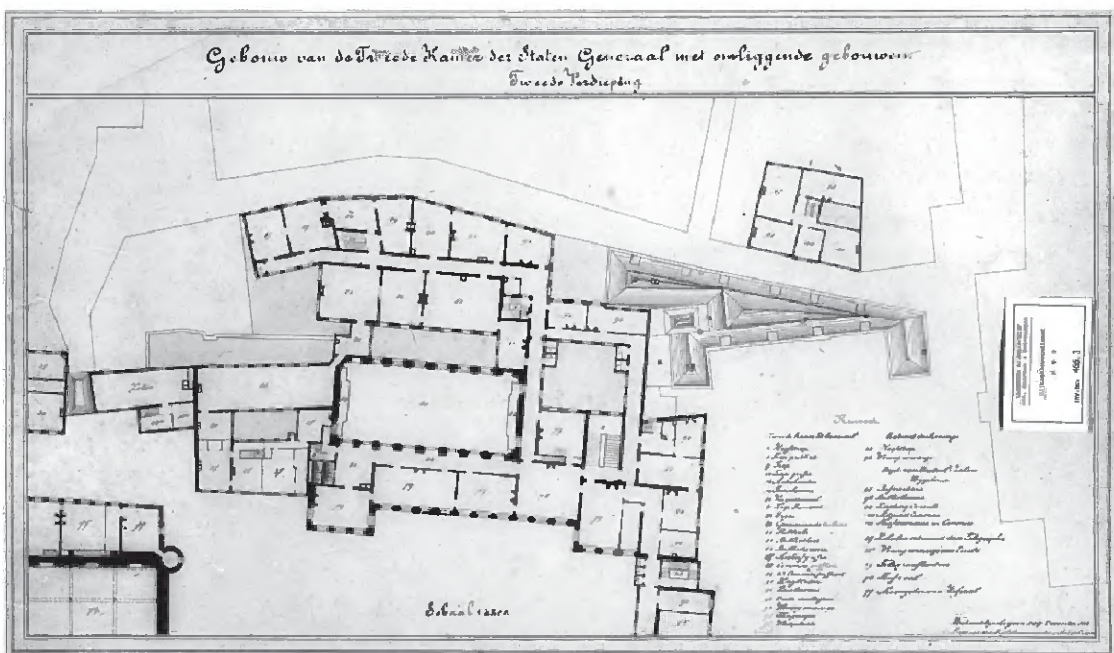
158 Tekening van de tweede verdieping van het zuidwestelijke deel van het Binnenhof op basis van de opmeting van het gehele Binnenhof in 1878 met toenmalige functies, (links deels het dakenplaat van het Hof van Albemarle), (Herkomst: RCE, 10.2. en Wob.)

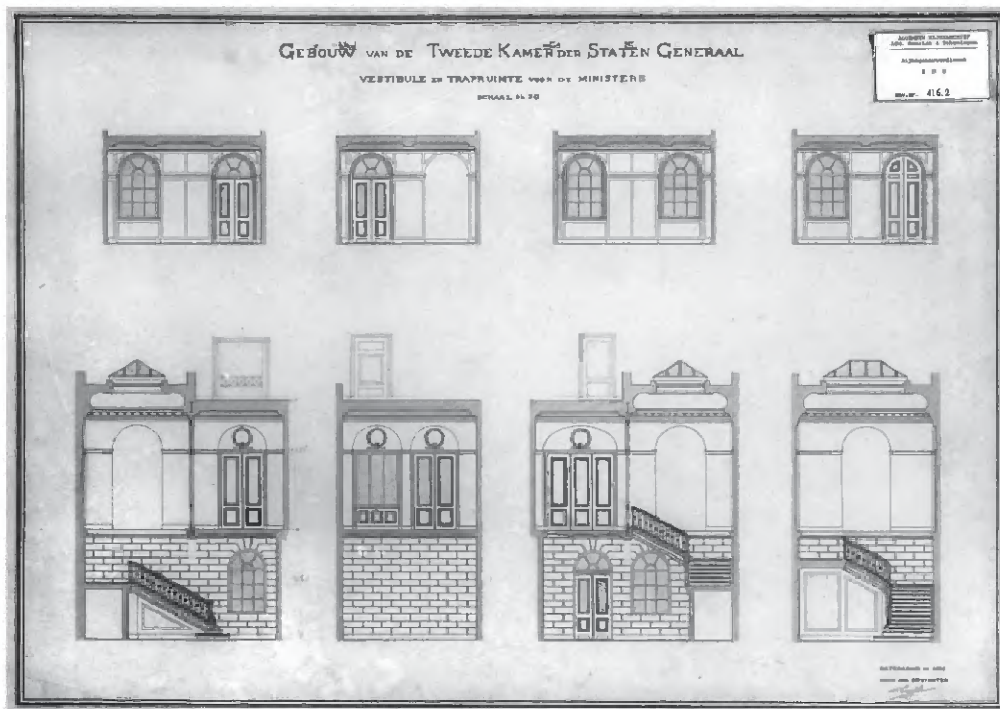
159 Plattegrond van de begane grond van het complex in 1885, inclusief het Pompgebouw en de Landsdrukkerij (links) en het Hof van Albemarle (rechts). Het Hof was toen in gebruik bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken (met een dependance aan de overkant van de Hofsingel). (Uit: Heijnenbroek & Steenmeijer 2012)

160 Plattegrond van de eerste verdieping van het complex in 1885. (Uit: Heijnenbrok & Steenmeijer 2012)

161 Plattegrond van de tweede verdieping van het complex in 1885. (Uit: Heijnenbrok & Steenmeijer 2012)

162 Tekening van de Ministerstrap in het oostelijke avant-corps aan de Binnenhofzijde uit 1888 naar ontwerp van Knuttel. (Uit: Heijerbroek & Steenmeijer 2012)

163 De hoofdtrap in het westelijke avant-corps aan de Binnenhofzijde, waarvan het onderste deel in 1906 werd vernieuwd. (Herkomst: Haagse Gemeentearchief, beeldbank, HGA00100970)

164 Zicht op de façade van het westelijke avant-corps aan de Binnenhofzijde uit 1904 dat - op het wachthousterij na - exact hetzelfde is als het huidige aanzicht (alleen rechts bij de toegang tot de Raad van State is een deur aanwezig die daar bij de verbouwing in 1913 verdwenen). (Herkomst: Beeldbank RCE, inv. nr. 021.834)

3.14 Voormalige Landsdrukkerij

De voormalige Landsdrukkerij bestond uit een aantal oudere gebouwen waarvoor in 1765 een nieuwe voorgevel werd geplaatst. In de Landsdrukkerij werden de officiële drukwerken van de Staten van Holland en later van het Koninkrijk gedrukt. In 1814 kreeg het de naam 'Algemeene Landsdrukkerij'. Landsdrukker Isaac Scheltus (1738-1799), die daar woonde, werd ondergebracht in een woning aan de oostzijde ervan, maar die moest al in 1777 verdwijnen voor een betere toegang tot de Hofpoort en het plaatsen van een pomp aldaar. In de Landsdrukkerij werd daarom in 1778 een woning voor hem ingericht en een haardpartij aangebracht.⁴⁹

In het kader van het verplaatsen van allerlei landelijke functies naar Amsterdam (zoals de Nederlandse Bank) liet Lodewijk Napoleon in 1808 ook de Landsdrukkerij naar de hoofdstad overbrengen.⁵⁰ Het leeggekomen gebouw huisvestte korte tijd Franse

⁴⁹ Hennis, 1987b, 18

⁵⁰ Naar het Cursus der Huisvesting op de Leprozinggracht (na Waterlooplein) in Amsterdam, Hennis, 1987b, 8

gardisten. Na het vertrek van de Fransen in 1813 diende het tot 1848 als Bureau van de Houtvesterij. In die tijd kwam er een doorsteek ten behoeve van de ontsluiting van de publieke tribune van de grote vergaderzaal. Op de begane grond kwam een entreehal in het midden. Er bevonden zich toen ruimten ten behoeve van de Rijkstelegraaf en de magazijnruimte van Financiën op de begane grond. In 1885 verlieten Financiën en de Rijkstelegraaf het pand en vestigde men onder meer het Zegelkantoor in het gebouw. Aan de achterzijde kregen op de eerste verdieping de stenograven een plaats en op de tweede verdieping de bibliotheek. Aan de Binnenhofkant waren twee dienstwoningen.

In de jaren 1886-1887 vond een ingrijpende interne verbouwing plaats. Het meest opvallende aspect van deze werkzaamheden was de opheffing van de centrale doorgang in de voorgevel en de vervaardiging van twee nieuwe doorgangen in de westelijke traveeën. De meest westelijke hiervan gaf toegang tot een (nieuw) trappenhuis dat leidde naar ruimten op de eerste en tweede verdieping, die toegang gaven tot de publieke en perstribune van de vergaderzaal. Bij de ingrijpende verbouwing werden kozijnen onderling verruild en veranderd, evenals de raamindeling. Ook kwam er een verbinding naar de ruimten onder de grote vergaderzaal toen deze werd ingericht als zegelmagazijn. Het Zegelkantoor verhuisde in 1922.⁵¹ De begane grond ging toen dienen als wachtkamer voor de publieke tribune en de dienstwoningen werden verbouwd ten behoeve van de pers.

Een ingrijpende verbouwing in 1950 ging op deze ontwikkeling door. De trap naar de publieke tribune werd verbeterd, waarbij men de twee deuropeningen in de gevel tot één terugbracht. Op alle plekken waar wijzigingen plaatsvonden werden nieuwe vloeren van gewapend beton aangebracht. Op de eerste verdieping kwam oostelijk van de grote vergaderzaal een gang, de Franse gang, en op de tweede verdieping een leesruimte. Beide gangdelen vormden de verbinding met de rest van de Tweede Kamer. Aan de achterzijde werd de gevel van de nieuwe gang over de lengte van twee vensters circa 50 cm in buitenwaartse richting verplaatst.⁵² Ook kwam er een 'stenograventrap' van de grote vergaderzaal naar hun werkruimten op de eerste verdieping.

In het souterrain van de voormalige Landsdrukkerij, waar toen al een ketelhuis was gevestigd, werd een grotere kelderruimte gerealiseerd met in 1961 een schoorsteen op de binnenplaats. In 1974 wilde de Staatsuitgeverij op de begane grond aan de achterzijde een 'Boekshop' inrichten, waarvoor de begane grondruimten 1976 ingrijpend werden verbouwd. In 1982 verdween de boekwinkel.

⁵¹ Hennis 1987a, 8.

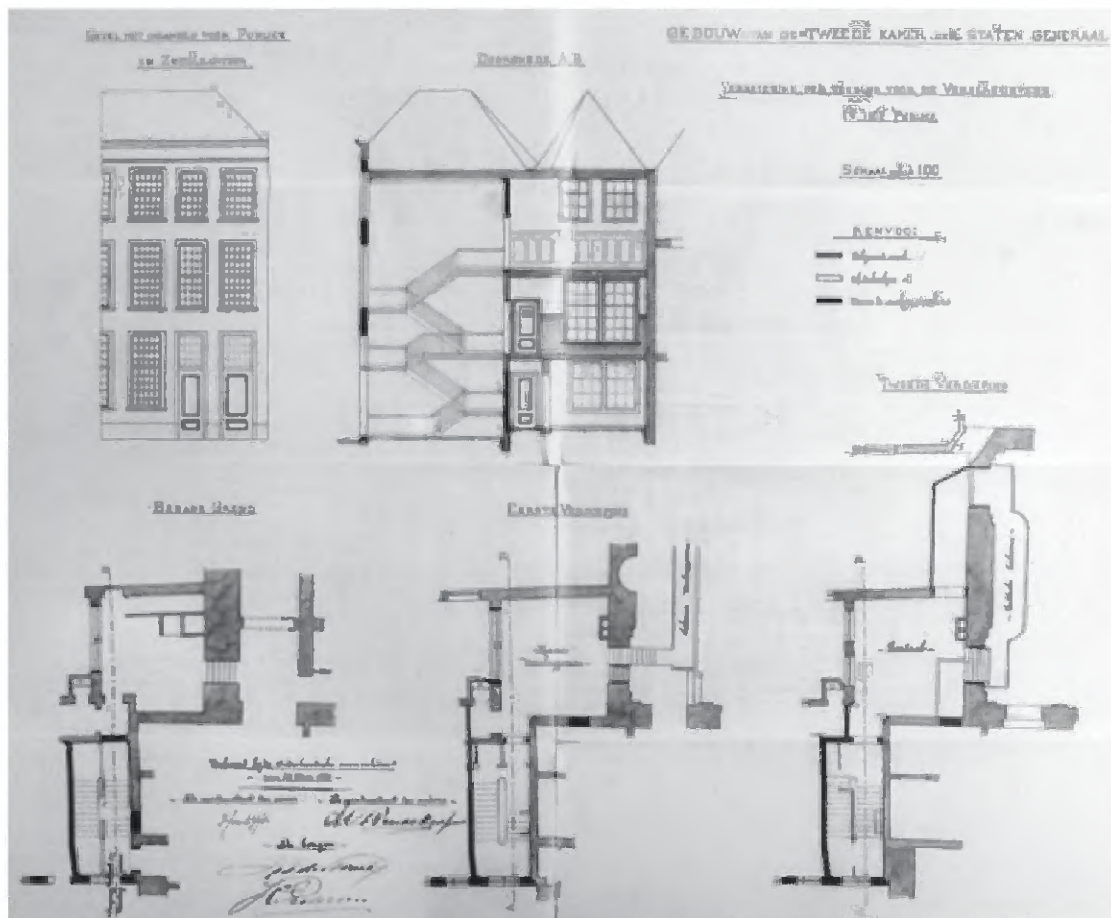
⁵² Hennis 1987b, 8.

166 Anonieme aquareel met rechts de (verdwenen) aanbouw aan de zuidzijde van de Ridderzaal en zicht op de pomp van het Pompgebouw en de zijgevel van de voormalige Landsdrukkerij uit 1850 van een onbekende maker. (Herkomst: Haags Gemeentearchief, beeldbank, HGA004019469)

166 De noordgevel van de Hofpoort in 1969. (Herkomst: Beeldbank RCE, inv. nr. 127.017)

167 Tekening uit 1885 van de verandering van de toegang tot de voormalige Landsdrukkerij, waarbij de meest westelijke deur toegang geeft tot een ruimte voor verslaggevers op de eerste verdieping. (Uit: Heijnenbrok & Steenmeijer 2012)

3.15 Veranderingen Comptoir

Met de instelling van het Koninkrijk der Nederlanden verdween de noodzaak van een eigen Thesaurie voor Holland alleen. De ruimten kwamen in gebruik bij de Directie der Directe Belastingen en Accijnzen, met in de kapverdieping de berging van het Departementaal Archief van Holland. Op de begane grond kwamen ruimten voor de Registratie en Domeinen van Zuid-Holland.

Tussen 1863 en 1881 werden drie vertrekken op de bovenste verdieping afgestaan aan het Kantongerecht. Rond 1877 werd de kamer op de eerste verdieping boven de Hofpoort toegevoegd. Op dat moment bestond de verbinding tussen beide gebouwen al. Rond 1860 benutte men enkele vertrekken voor het Telegraafkantoor en na het vertrek van alle functies van het Kantongerecht naar de gebouwen aan de overzijde, kwam het hele gebouw als Telegraafkantoor in gebruik. Op de eerste verdieping werd een seinzaal ingericht, die in 1887 weer werd opgedeeld.

In 1884 was er een plan om het Comptoir-Generaal geheel als Kantongerecht in gebruik te nemen. Om een grote zittingzaal op de begane grond te kunnen maken, werd

een ijzeren balk aangebracht, ondersteund door gietijzeren zuilen. De zittingzaal kreeg een houten lambrisering. In 1887 vond de verbouwing tot Kantongerecht plaats.

Na 1909 verhuisde het gerecht naar de Prinsegracht. Vanaf 1913 was het gebouw enige tijd in gebruik bij de Commissie voor de Statistiek en na de Tweede Wereldoorlog door verschillende diensten van het Ministerie van Binnenlandse Zaken. In 1968 volgde verbouwing tot bureauruimten voor het Parlement, waarbij er een nieuwe gang boven de Hofpoort kwam en de conciërgewoning in het gebouw verdween. Na de bouw van het Schepelgebouw in 1971-1973 volgde doortrekking van gangen naar de nieuwbouw.

Oostelijk van de nieuwbouw had al in 1902 de sloop van de middeleeuwse vleugel van Oostervant plaats gevonden. Op deze plek kwam de Uitbreiding Koloniën, nodig voor het sterk groeiende Ministerie aan het Plein. Het Goudsmidskeurhuis bleef daarbij in eerste instantie gespaard, evenals het naastgelegen zeventiende-eeuwse pand met trapgevel. Dat laatste gebouw werd in 1902 gesloopt ten behoeve van de bouw van een woning met werkplaats voor de dienst Landsgebouwen dat de ruimte tussen het Goudsmidskeurhuis en het Comptoir-Generaal opvulde. Aan de andere zijde van dat gebouw en van de Hofpoort bood het Pompgebouw vanaf 1850 onderdak aan conciërges. In 1965 vond ook daar een ingrijpende verbouwing plaats en ging het feitelijk onderdeel uitmaken van de voormalige Landsdrukkerij. De trap naar zolder werd gesloopt. Een kruipluik boven de trap naar de kamer boven de Hofpoort vormt sindsdien de toegang naar de zolderruimten.

Ten behoeve van de steeds groter wordende vraag naar kantoren ten behoeve van de Tweede Kamer werd eind 1971 alle bebouwing tussen de Uitbreiding Koloniën (TK-C) en het Comptoir van Holland gesloopt, op de voorgevel van het Goudsmidskeurhuis na. Ter plaatse verrees een nieuwe vleugel met daarin de 'Schepelzaal'.⁵³ De gangen in zowel de zuidvleugel van de Uitbreiding Koloniën als het Comptoir kregen een verbinding met deze nieuwbouw. Dit Schepelgebouw op deze plek werd in 1973 opgeleverd naar ontwerp van ir. Hans de Lussanet de la Sablonière (1907-2002), indertijd hoofd van het Landelijke Bureau Rijksmonumenten van de Rijksgebouwendienst. Het bestond uit een voorgedeelte met een entree op de begane grond met daarnaast een volume met trap en garderobe ter plaatse van het Goudsmidskeurhuis dat grofweg in het oude volume (met kap werd) herbouwd. Achter het voorgedeelte lag het kantoorgedeelte met een zaal op de begane grond en kantoorruimtes daarboven. De voorruimte aan het Binnenhof werd in 1973 aan beide zijden voorzien van monumentale toegepaste kunst naar ontwerp van Johannes Gottfried (Jan) Goeting (1918-1984).⁵⁴

Het kantoorgedeelte is gesloopt bij de nieuwbouw van de Tweede Kamer in 1985-1992. Het voorgedeelte ging daarna Schepelgebouw heten en de nieuwbouw ter plekke van het kantoorgedeelte de Schepelhal.

⁵³ Genoemd naar oud-griffier mr. A.F. Schepel (1908-1992).

⁵⁴ Jansen 1995, 52. Hij maakte ook de baksteenmozaïeken aan het kantoorgebouw van de ANWB in Den Haag (Stroven 2012, 250-251).

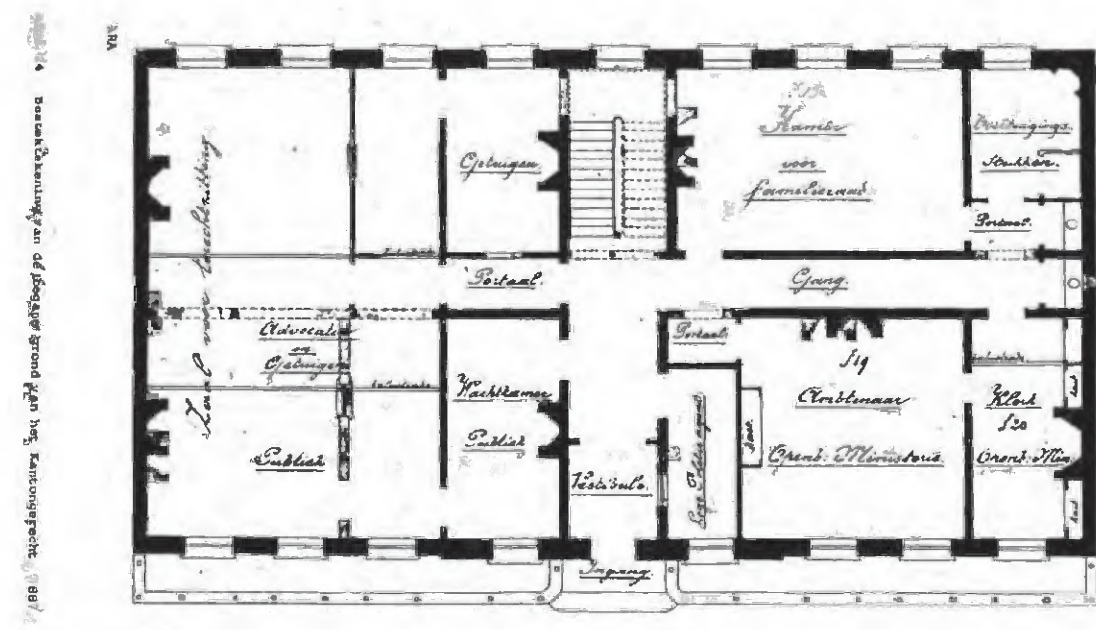
168 De gevel van het Comptoir-Generaal in 1979. (Herkomst: Beeldbank RCE, inv. nr. 127.919)

169 Achtergevel van het Comptoir-Generaal (links) in circa 1858 met in het midden de Beek met daarin een overkapt spuisluisje en rechts bebouwing, die gesloopt is. (Herkomst: Haags Gemeentearchief, beeldbank, inv. nr. 0:12554)

170 Zelfde situatie in 2020 met de gedempte beek en aan de rechterzijde nieuwbouw uit 1992. (Herkomst: www)

171 Plattegrond van de begane grond uit 1887 van het Comptoir-Generaal Kantongerecht werd. Het noorden is onder. (Uit: Hennis 1987a)

174 Het Goudsmidskeurhuis rond 1906 na de sloop van de vleugel van Willem van Oosterhout. (Herkomst: Hoofdw. Gemeentearchief, beeldbank, HGA001009782).

175 Het Goudsmidskeurhuis met rechts het in 1902 gebouwde pand met trapgevel, dat diende als werkplaats voor de landsgebouwen met bijbehorende dienstwoning. (Herkomst: Beeldbank RCE, inv. nr. 127.921)

176 De sloop van de bebouwing tussen de Uitbreiding Koloniën en het Comptoir-Generaal in 1971, waarbij alleen de gevel van het Goudsmidskeurhuis bleef staan. (Herkomst: Beeldbank RCE, inv.nr. 141.90)

177 Tekening uit september 1970 van de nieuwe voorgevel van het Scheepelgebouw. (Herkomst: Tekeningenset ABT)

178 Het in historisch vorm opgetrokken pand 'het Schepelgebouw' (A°MCMLXXII) tussen de Uitbreiding Koloniën en het Comptoir-Generaal in 1975. (Herkomst: Haags Gemeentearchief, beeldbank, HGA001036959)

10.1.b Wob

179 Bestektekening van het Schepelgebouw met op de begane grond achter de entreehal de grote zaal, december 1970. (Herkomst: tekeningenset ABT)

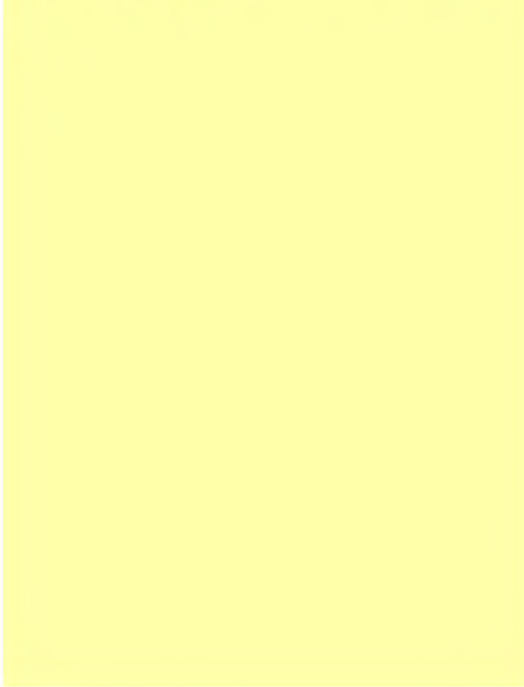

180 Bijeenkomst ter gelegenheid van de opening van het Scheepalgebouw op 17 oktober 1973 met op de voorgrond de nog bestaande trap. (Herkomst: Haags Gemeente-archief, beeldbank, HGA00101850)

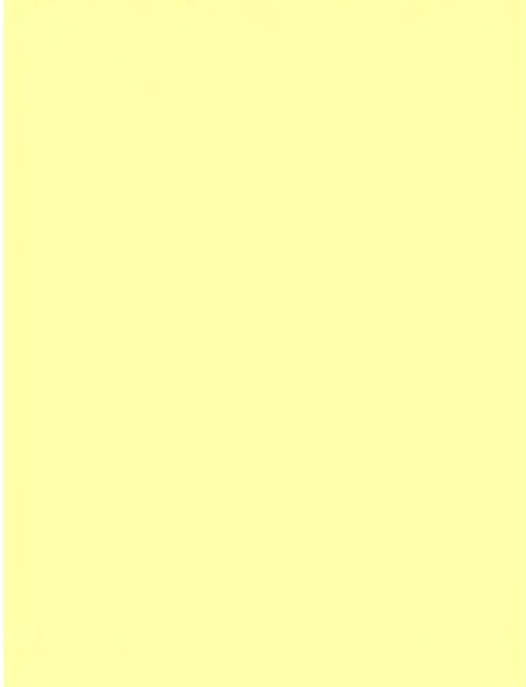
181 Bijeenkomst in oktober 1973 in de grote zaal op de begane grond van het Scheepalgebouw. (Herkomst: Haags Gemeente-archief, beeldbank, HGA001036832)

10.1.b Wob

182 Deel van de oostwand van de voormalige voorruimte van het Schepelgebouw met kunstwerk van Jan Goeting.

10.1.b Wob

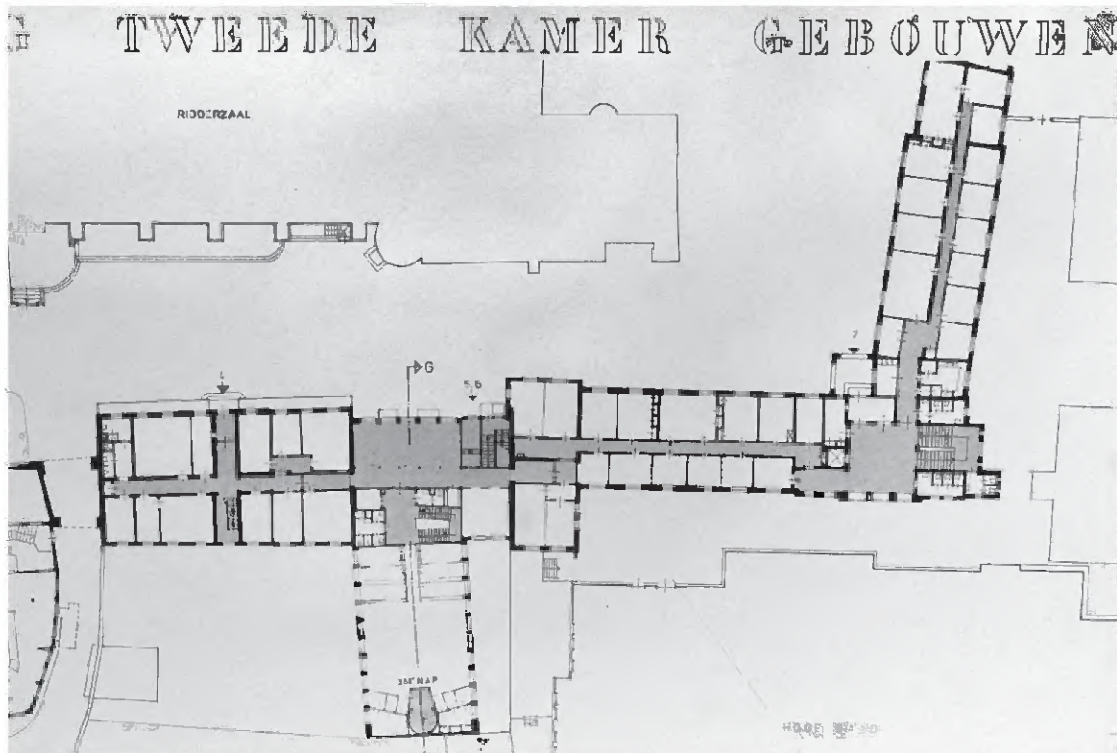
183 Deel van de westwand van de voormalige voorruimte van het Schepelgebouw met kunstwerk van Jan Goeting.

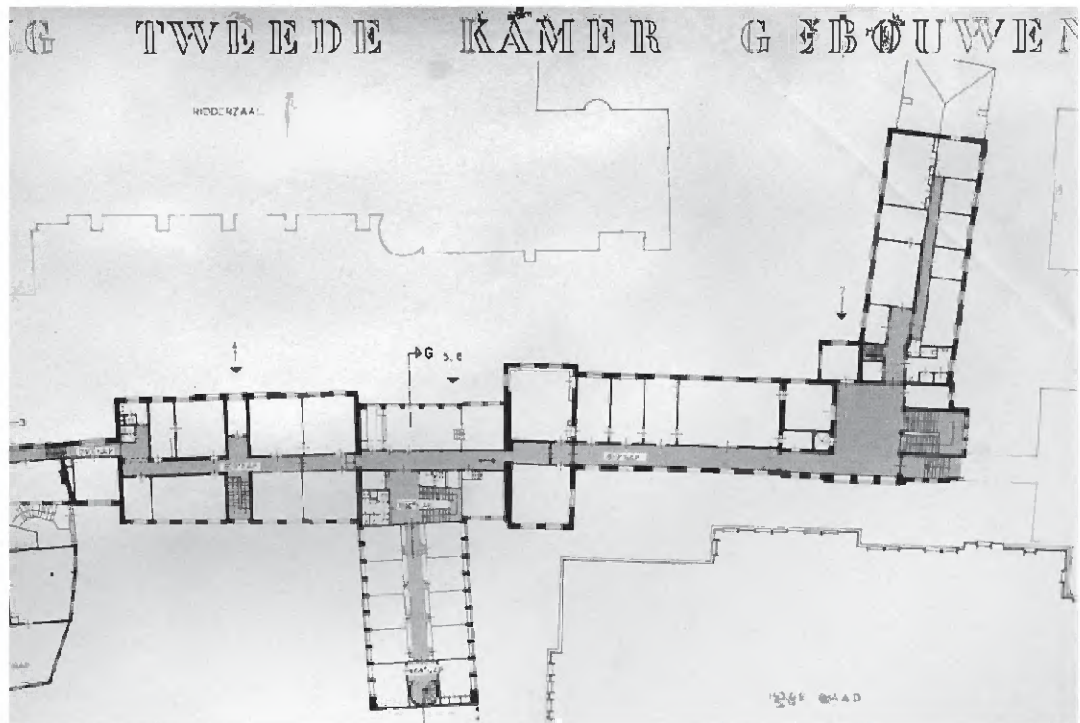
184 Jan Goeting in 1955 aan het werk in de Zorgvlietkerk aan de W. Pilsolaan 5-11 te Den Haag. {Herkomst: Haags Gemeentearchief, beeldbank, HGA001404320}

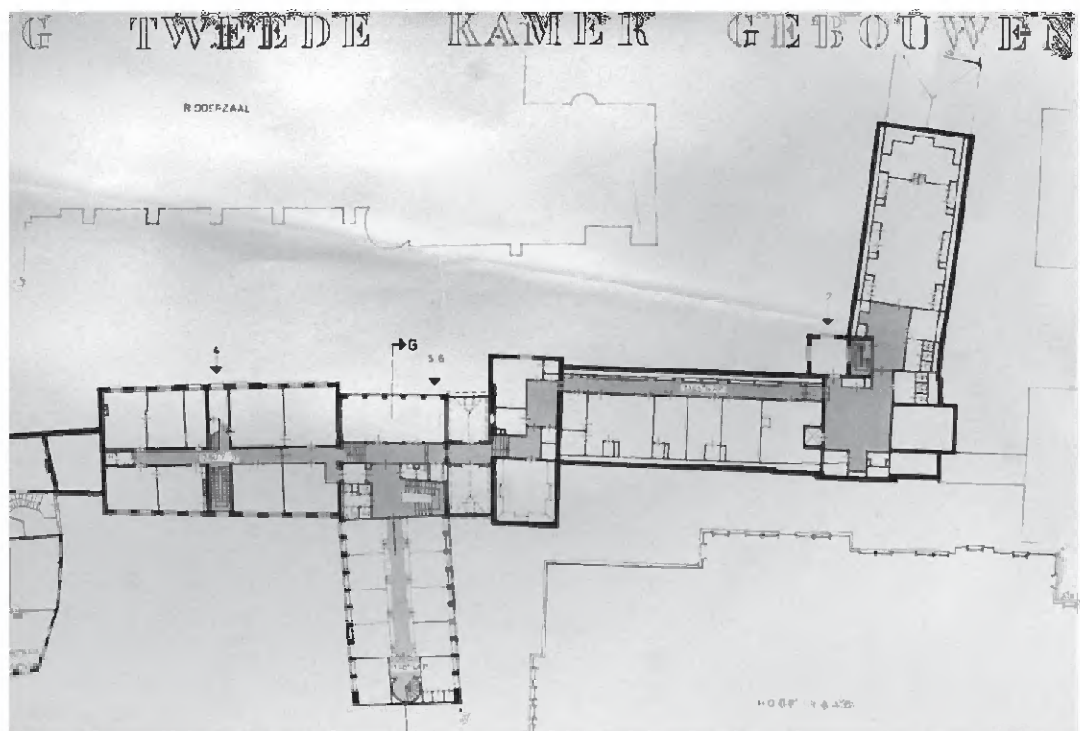
185 Beeld op het Eendplein in Den Haag, gemaakt door Jan Goeting in 1972. (Herkomst: Wikimedia commons)

186 Plattegrond van de begane grond van TK 1 en TK 2 in 1977 als deel van het Tweede Kamerscomplex. (Uit: Heijnenbrok & Steenmeijer 2011a)

187 Plattegrond van de eerste verdieping van TK-B en TK-C in 1977 als deel van het Tweede Kamercomplex. (Uit: Heijenbrok & Steenmeijer 2011a)

188 Plattegrond van de tweede verdieping van TK-B en TK-C in 1977 als deel van het Tweede Kamercomplex. (Uit: Heijenbrok & Steenmeijer 2011a)

3.16 Twintigste eeuw

Van grote invloed op de huidige verschijningsvorm van gebouw TK-A is de sloop geweest in 1914-1915 van het voormalige Hof van Albemarle, dat moest wijken voor een verkeersdoorbraak tussen het Buitenhof en het Spui. De trams op deze nieuwe Hofweg reden over de plek van de voormalige Prinsentuin en het Hof van Albemarle. Omdat het Hof deels was opgenomen in de vleugel van het Nieuw Stadhoudelijk Kwartier kwam er door de sloop een schuine zijgevel aan de zijde van het appartement van de stadhouder in het zicht en ontstond er tevens een rafelig gat op de zuidwesthoek. Het plan was om dit gapende gat te helen bij de bouw van een hierop aansluitend nieuw complex voor de Tweede Kamer. Al in 1909 begon een eerste planning daartoe. Die nieuwbouwplannen zouden echter nooit worden uitgevoerd, ondanks het feit dat in 1920 een besloten ontwerpprijsvraag werd uitgeschreven.⁵⁵

De drastische bezuinigingsoperatie van het Rijk in 1921 zorgde ervoor dat een oplossing moest worden gezocht in een verhuizing van delen van de Raad van State richting het oude Stadhoudelijke Kwartier (aan het Buitenhof), waar onder meer een nieuwe Plenaire Zaal werd ingericht.⁵⁶

Daarnaast vond naar plannen van Jan H. Plantenga (1891-1942) een aantal aanpassingen plaats, vooral in de ruimtes die door de Raad van State waren verlaten aan de Hofsingel en in het meest westelijke gedeelte van het gebouw aan het Buitenhof. De belangrijkste van deze veranderingen in 1922 was de aanleg van een nieuwe, brede gang in het gedeelte aan de Hofsingel op de eerste verdieping. De smallere, oude gang werd vervolgens opgedeeld in een aantal nissen, kasten en portalen naar de kamers aan de Hofsingel.⁵⁷ De ruimte van die nieuwe gang werd afgenomen van de toenmalige koffiekamer op de verdieping, die zich daar bevond in twee achttiende-eeuwse kamers met een schouwpartij in de tussenmuur. De ingekorte koffiekamer werd vervolgens opgedeeld in verschillende werkvertrekken.

Ter plaatse van het gesloopte Hof van Albemarle kwam een tijdelijk gebouw tot stand.

Na de Tweede Wereldoorlog werd een nieuwe poging tot uitbreiding gedaan, waarvoor eerst de bestaande toestand van het complex in kaart is gebracht. Vervolgens voerde men enkele verbouwingen in het bestaande gebouw door. Daarbij werd de begane grond aan de kant van de Hofsingel aangepakt. Naar het voorbeeld van de eerste verdieping legde men ook hier een nieuwe, brede gang parallel aan de straat aan, naast de bestaande de gang aan de zuidkant, die werd opgedeeld in portalen, kasten en nissen. Aan de oostkant van deze gang kwam een royale hal met noordelijk ervan een extra trappenhuis dat werd gekopieerd op de eerste verdieping, aan het oostelijke einde van de gang uit 1922. In het in 1789 toegevoegde deel werden de twee deuren met rondbogen (die al in 1945 rondboogvensters bleken te zijn) spoorloos uit de buitengevel 'weggerestaureerd'.

Ook een aantal commissiekamers kreeg een nieuwe betimmering. Tevens vonden enkele ingrepen in de vergaderzaal plaats, die inmiddels weer (deels) ongedaan zijn.

⁵⁵ Van Tilborg 2019, 54-79.

⁵⁶ Stenvert & Van Ginkel-Meester 2019.

⁵⁷ Bij de uitbreiding in 1960-1963 werd deze oplossing in dezelfde vormgeving nog een keer voor de begane grond herhaald.

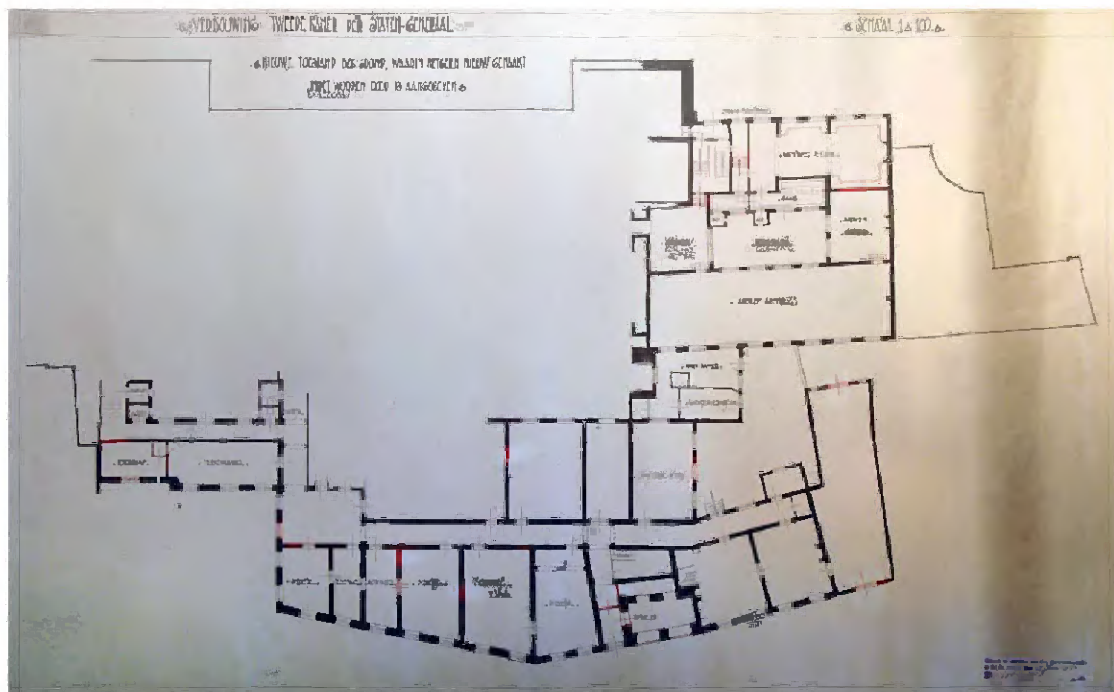
gemaakt. Men verlaagde de vloer en vergrootte de beide balkons. Ter gelegenheid van de verbouwing kregen bovendien de twee vensters in het hoofdtrappenhuis ter hoogte van het bordes tussen de begane grond en eerste verdieping in 1952 gegraveerde voorstellingen van Albert Troost (1924-2010). De wachtkamer op de tweede verdieping werd in 1951 voorzien van een zestal bovendeurstukken, de vijf werelddelen en de stad Den Haag verbeeldend, gemaakt door Dirk Bus (1907-1978).

199 De hoek van de Hofweg en de Hofsingel na de sloop van het Hof van Albemarle, top-uit
 uitzicht van de vorige eeuw (J.J. Flanken & Van der Heiden 2019)

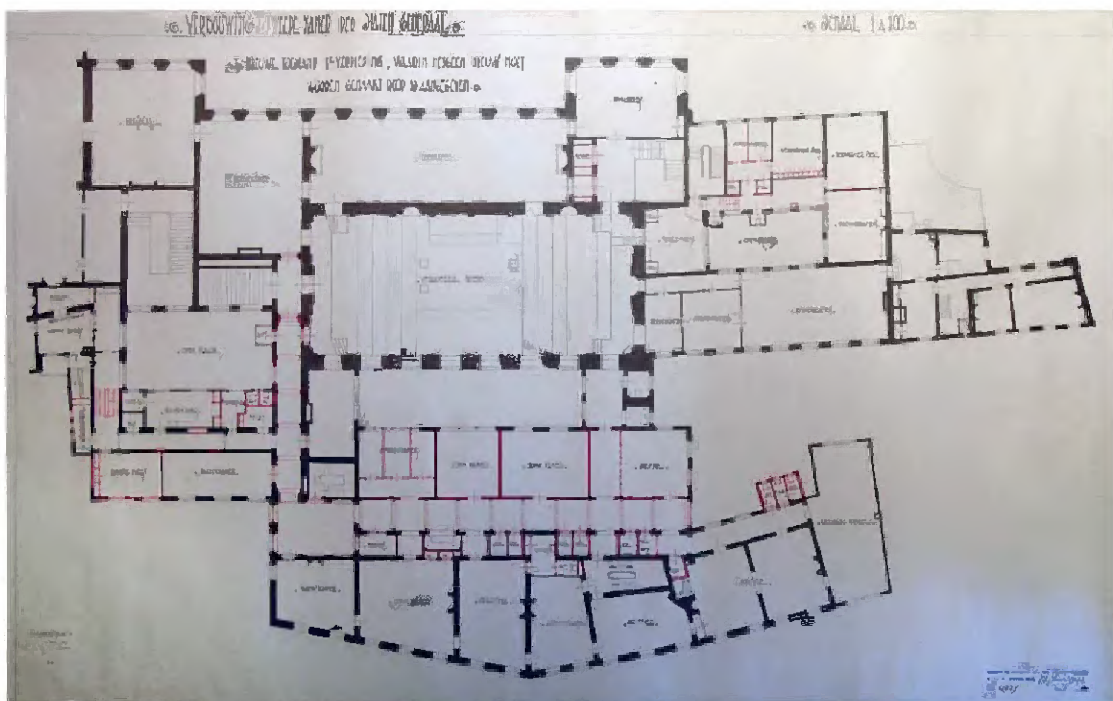
190 Tekening van de begane grond van de Dienstvleugel uit 1922, waarop in geel is aangegeven wat wordt uitgebraken. Het noorden is boven. (Ul. Heijens & Steenmeijer 2011a)

191 Tekening van de begane grond van de Dienstvleugel uit 1922, waarop in rood is aangegeven wat nieuw gemaakt moet worden. Het noorden is boven. (Ul. Heijens & Steenmeijer 2011a)

192 Tekening van de eerste verdieping uit 1922, waarop in geel is aangegeven wat wordt uitgebroken. Het noorden is boven. (Lit. Heijnenbrok & Steenmeijer 2011a)

100 Tekenning van de eerste verdieping uit 1922, waarop in rood is aangegeven wat nieuw gemaakt moet worden, en waardoor op de verdieping een nieuwe brede gang ontstond. Het noorden is boven. (Lit. Heijnenbrok & Steenmeijer 2011a)

194 Afscheid van de directeur van de Griffie, J.G. Pippel, op 30 juli 1938 in de rechtszaal.
(Herkomt: Haags Gemeentearchief, beeldbank, HGA001018507)

195 Hofweg, richting Spui, in 1933 met links de Dienstwagel en op de voorgrond een tijdelijk
tweelaags kantoorgebouw. (Herkomt: Haags Gemeentearchief, beeldbank, HGA001401648)

196 De Hofplein, circa 1940, met links de Dienstvleugel aan de voormalige Hofsingel met hoek en poortje en rechts het deel dat later gesloopt zou gaan worden ten behoeve van de nieuwbouw van de Tweede Kamer. (Herkomst: Haags Gemeentearchief, beeldbank, HGA001401649)

197 Deel van de Dienstvleugel op de hoek met het poortje, dat in de Kortenhorstvleugel zou worden herplaatst. (Herkomst: Haags Gemeentearchief, beeldbank, HGA001401547)

198 Detail van het in een gepaste vormen herplaatste poortje.

199 De gevel op de hoek die deel is geworden van de binnenplaats van de Korterhorst vleugel.

200 Albert Toor in actie bij met maken van een muurschildering. (Herkomst: www)

201 Dirk Bus, werkend aan een gevelsteen, in 1933. (Herkomst: www.koninkrijk.nl)

202 Stadswapen aan het voormalige stadhuis aan de Burgemeester de Monchylein uit 1953, gemaakt door Dirk Bus. (Herkomst: www.koninkrijk.nl)

203 De roof van Europa, het werelddeel Europa uitbeeldend; een van de reliëfs van de hand van Dirk Bus in de wachtkamer A.02.1.07.

3.17 Kortenhorstvleugel

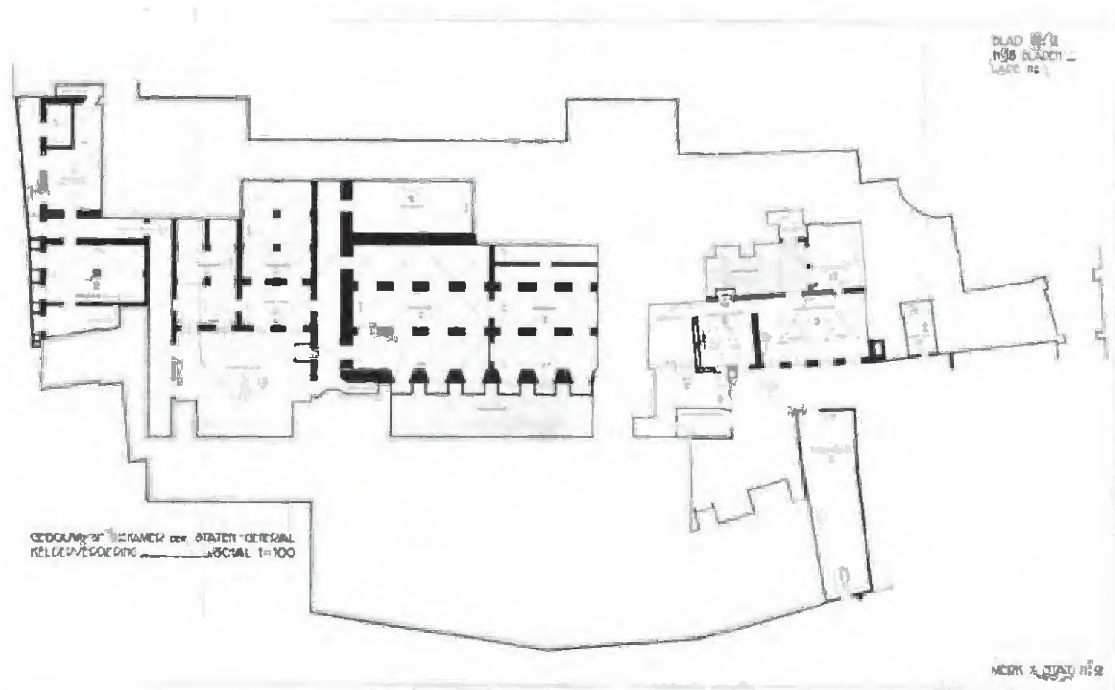
De voortdurende ruimtenood van de Tweede Kamer werd uiteindelijk opgelost door de uitbreiding van het complex met de zogeheten Kortenhorstvleugel. De vleugel werd genoemd naar de voorzitter van de Tweede Kamer van 1948 tot 1963, Leonardus Gerardus Kortenhorst (1886-1963), en kwam in twee fases tot stand in de jaren 1960-1961 en 1962-1963. Het ontwerp was van de hand van rijksbouwmeester Mart Bolten (1916-2002). In zijn ontwerp zocht hij aansluiting op het gat, dat door de afbraak van het Hof van Albemarle was ontstaan. Hij liet twee traveeën van de bestaande bebouwing aan de westzijde slopen en creëerde daar aan de noordzijde een nieuwe (derde) binnenplaats.

Mede door de nieuwe binnenplaats stak de nieuwbouw wat buiten de historische rooilijn. Architectonisch sloot de architectuur vrijwel naadloos op de oude architectuur aan. Het ontbreken van klezortjes op de hoeken en de wat gedrongen herbouw van het historische poortje geven aan dat het om nieuwbouw gaat, evenals de buiten het zicht gehouden betonconstructie in het gebouw.⁵⁸ Het herbouwde poortje gaf toegang tot de achtergelegen dienstwoning op de begane grond.

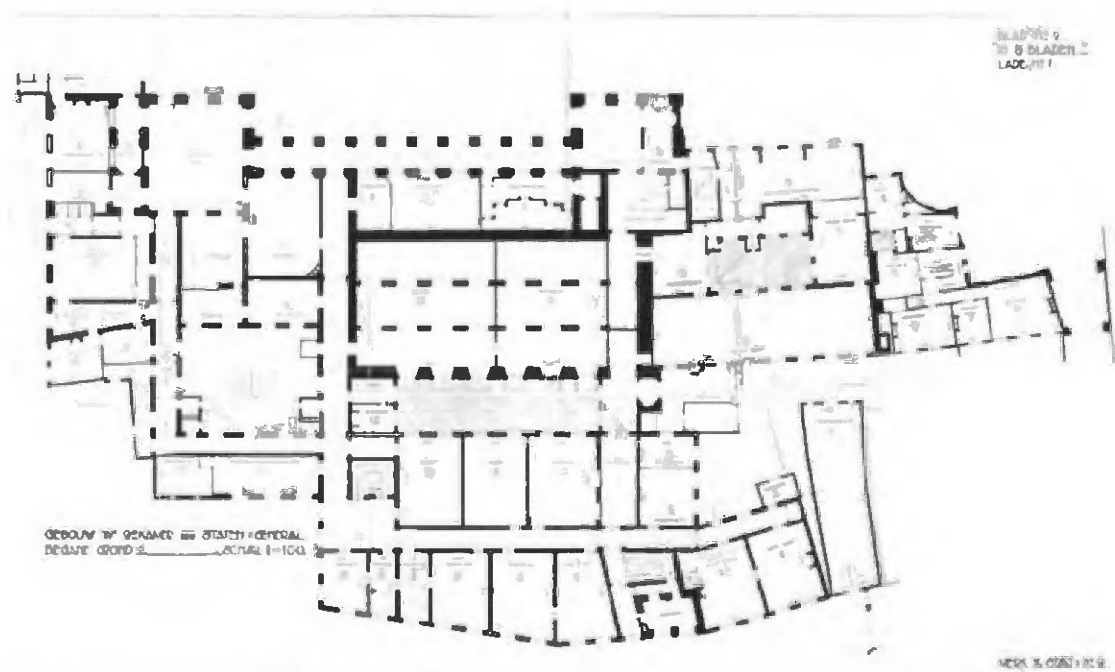
Hetzelfde geschiedde bij de tweede fase van de uitbreiding aan de zijde van het Buitenhof, waar de schuine wand aan de zuidkant van het appartement van de stadhouder, met daarachter een dienstwoning, werd gesloopt. In de kapconstructie is een klein nauwelijks merkbaar constructief verschil tussen beide fasen zichtbaar. Ook de entree op de begane grond in de meest zuidelijke travee van deze tweede fase gaf toegang tot een op die bouwlaag gelegen dienstwoning. In deze tweede fase kwam een kelder ten behoeve van de Raad van State, op de eerste verdieping de eetzaal en op de tweede verdieping de fractiekamer voor de KVP.

Ruimtenood noopte in 1967 om op de derde verdieping van de Dienstvleugel aan de zijde van de binnenplaats een extra verdieping te maken met daarin een zestal nieuwe bureauvertrekken.

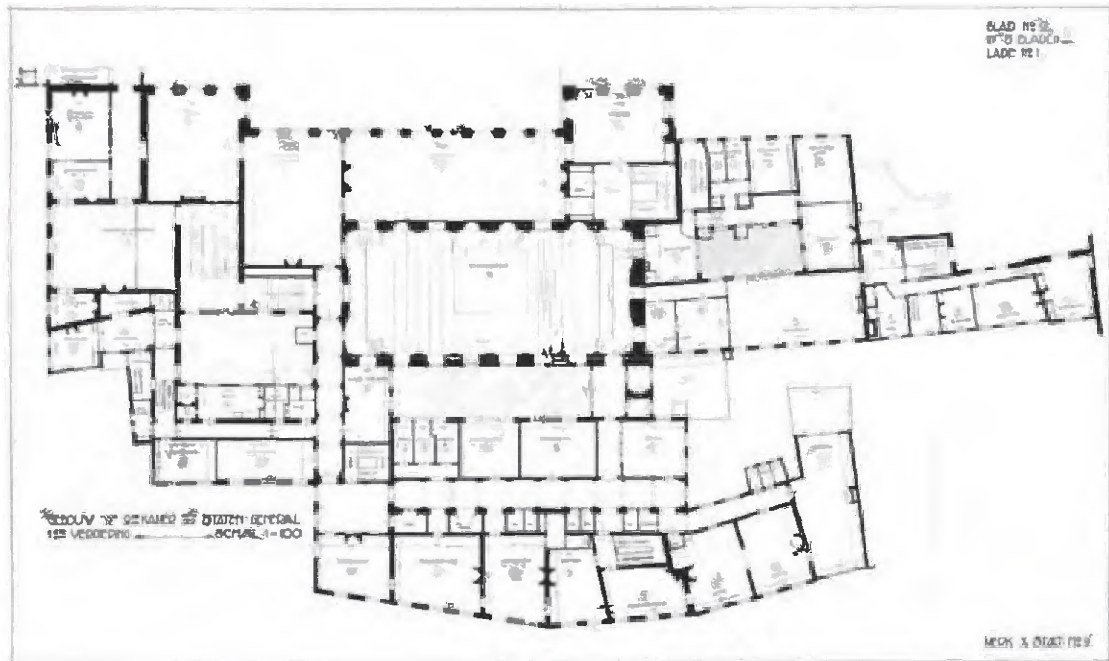
⁵⁸ Berekening van de betonnen spanner werden gemaakt door J. E. Breunisse C.J.

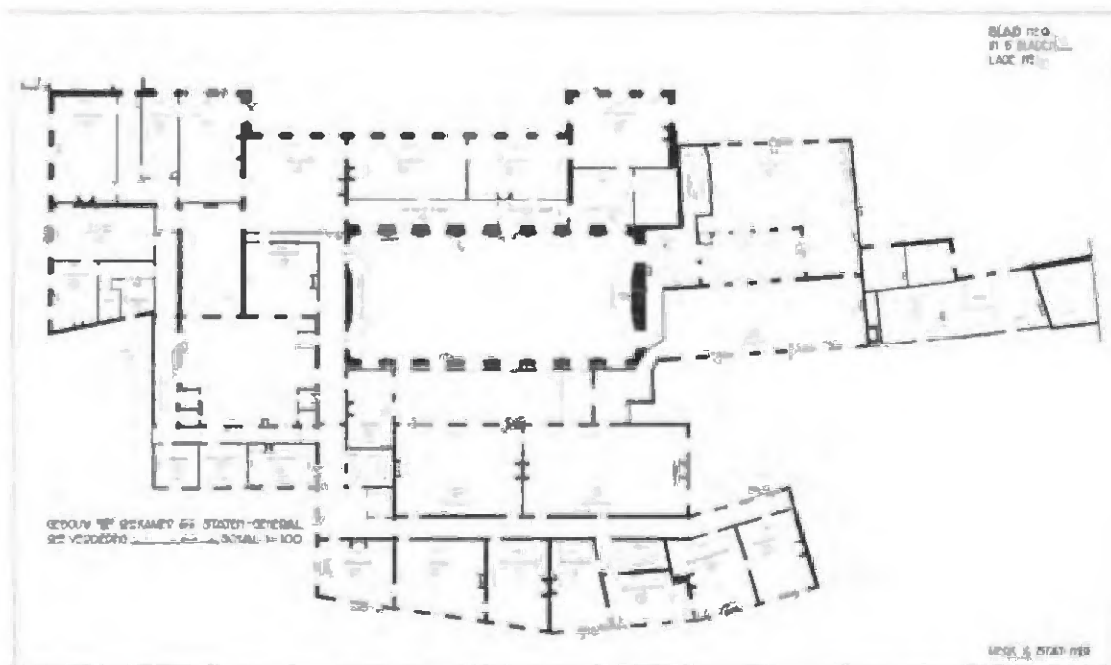
204 Opmeting van de bestaande toestand van het souterrain van het gebouw van de Tweede Kamer, 1950. (Herkomst: Tekeningenset ABT)

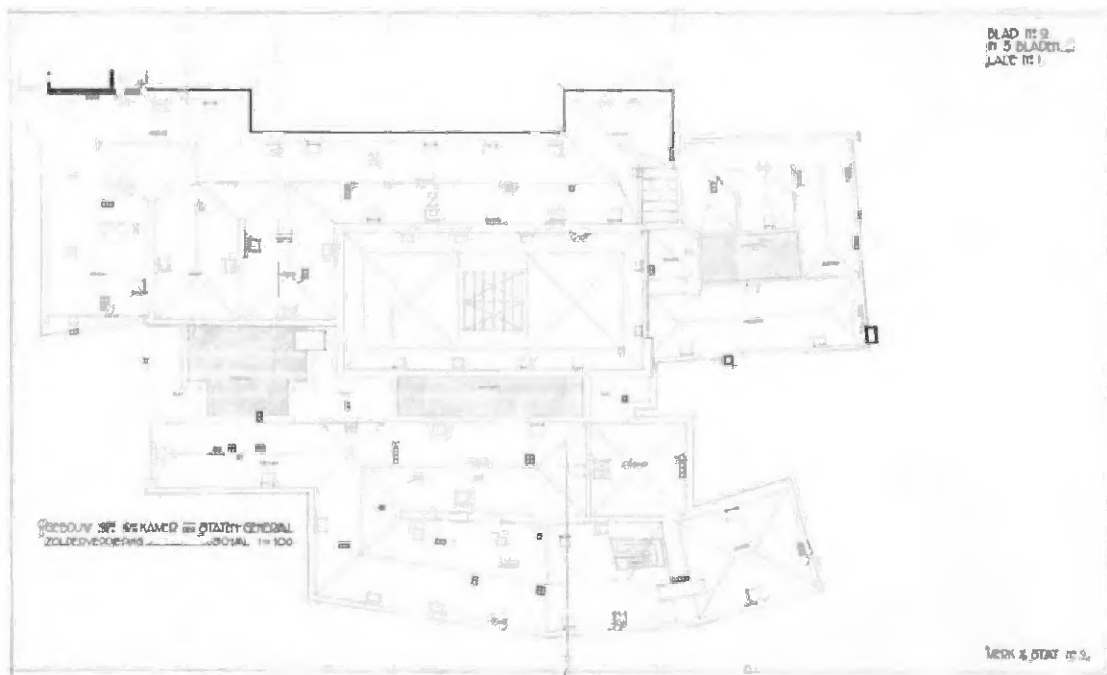
205 Opmeting van de bestaande toestand van de Begane grond van het gebouw van de Tweede Kamer, 1950 (nog met de smalle gang in de Dienstvleugel). (Herkomst: Tekeningenset ABT)

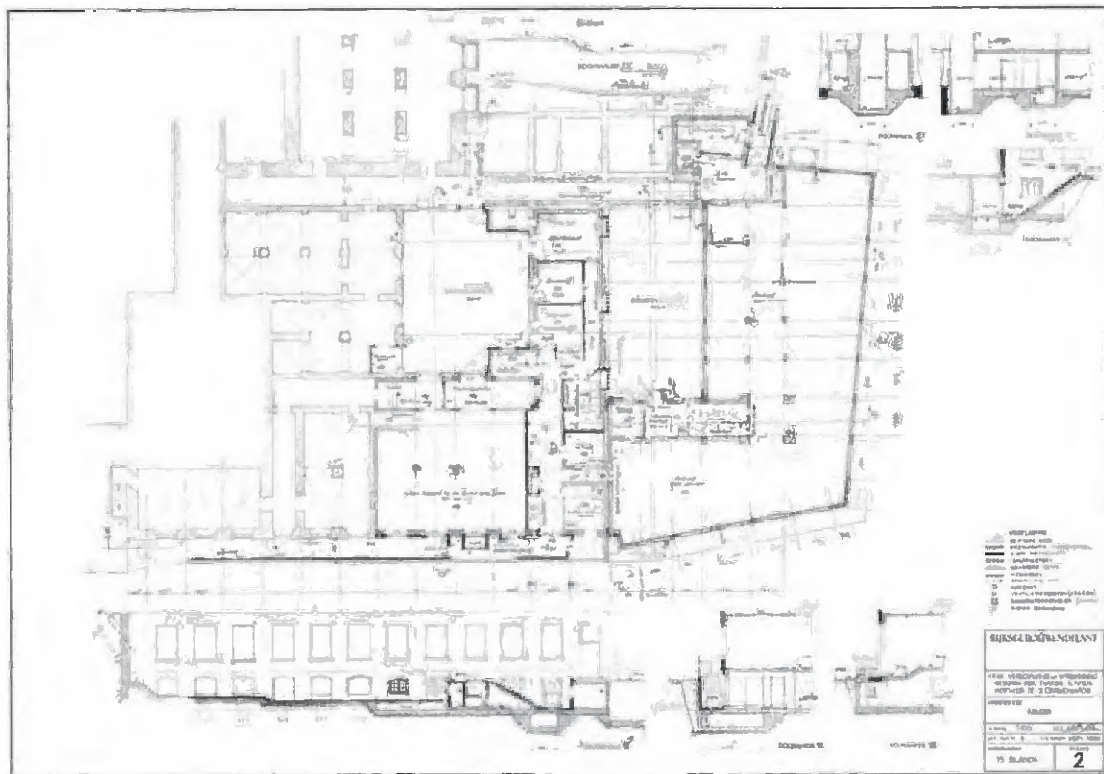
206 Opmeting van de bestaande toestand van de eerste verdieping van het gebouw van de Tweede Kamer, 1950. (Herkomst: Tekeningenset ABT)

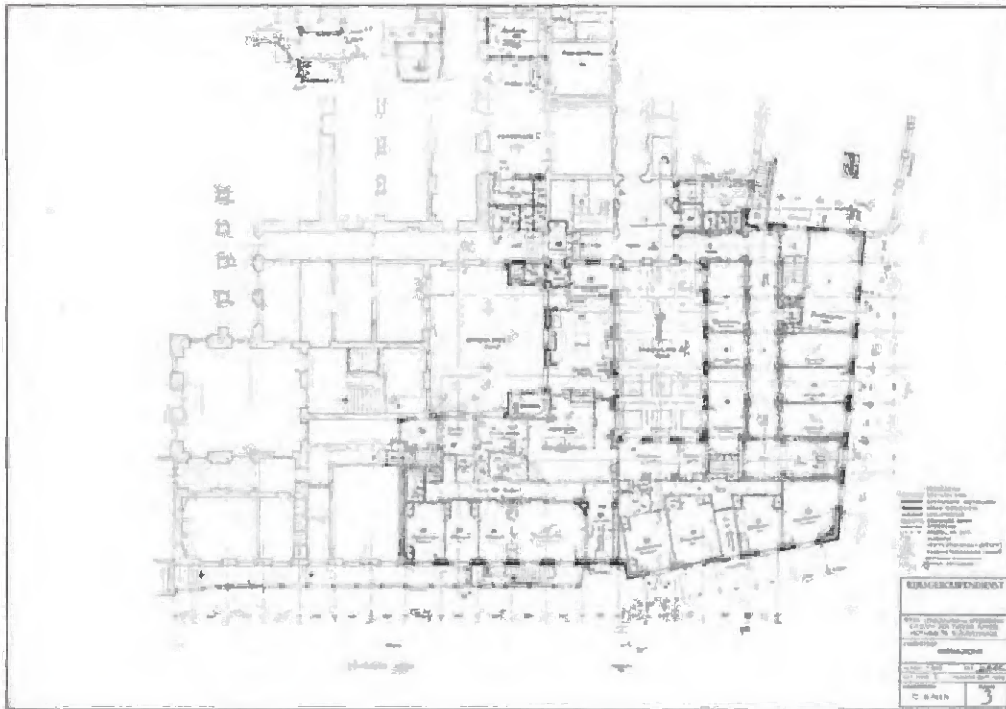
207 Opmeting van de bestaande toestand van de tweede verdieping van het gebouw van de Tweede Kamer, 1950. (Herkomst: Tekeningenset ABT)

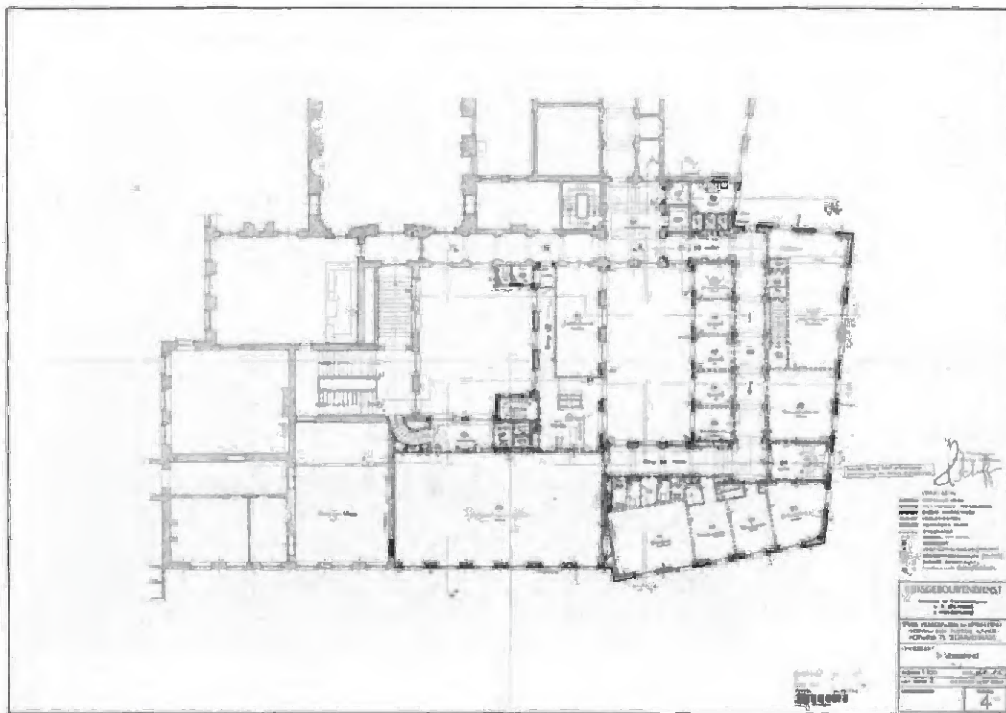
208 Opmeting van de bestaande toestand van de zolderverdieping van het gebouw van de Tweede Kamer, 1950. (Herkomst: Tekeningenset ABT)

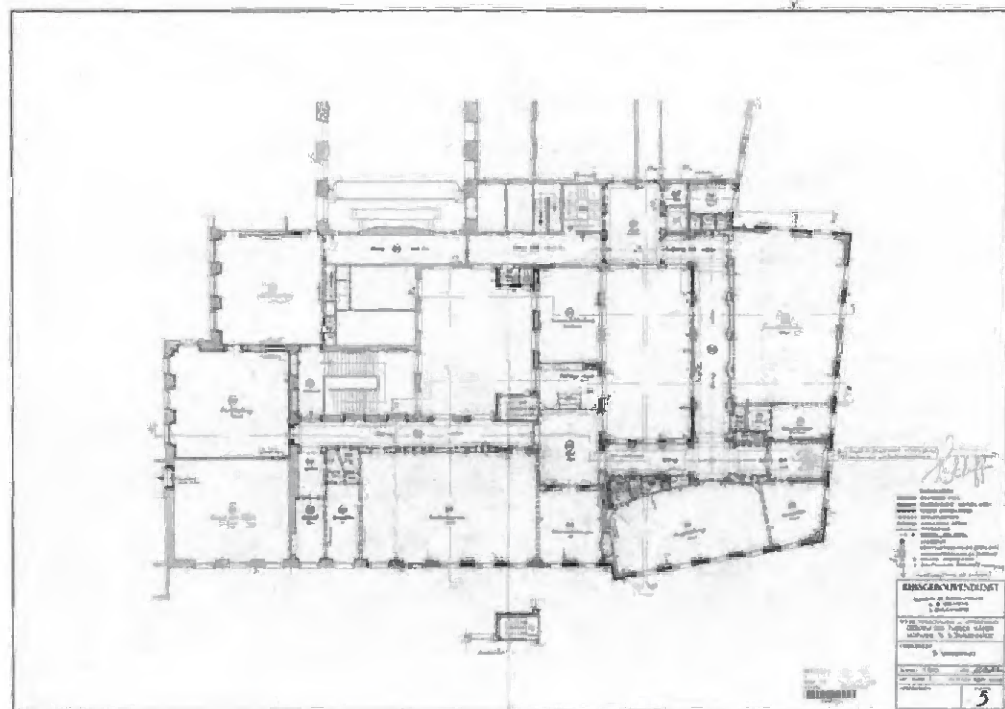
209 Bestektekening van de kelderverdieping van de verbouwing en uitbreiding van het gebouw van de Tweede Kamer, september 1959. (Herkomst: Tekeningenset ABT)

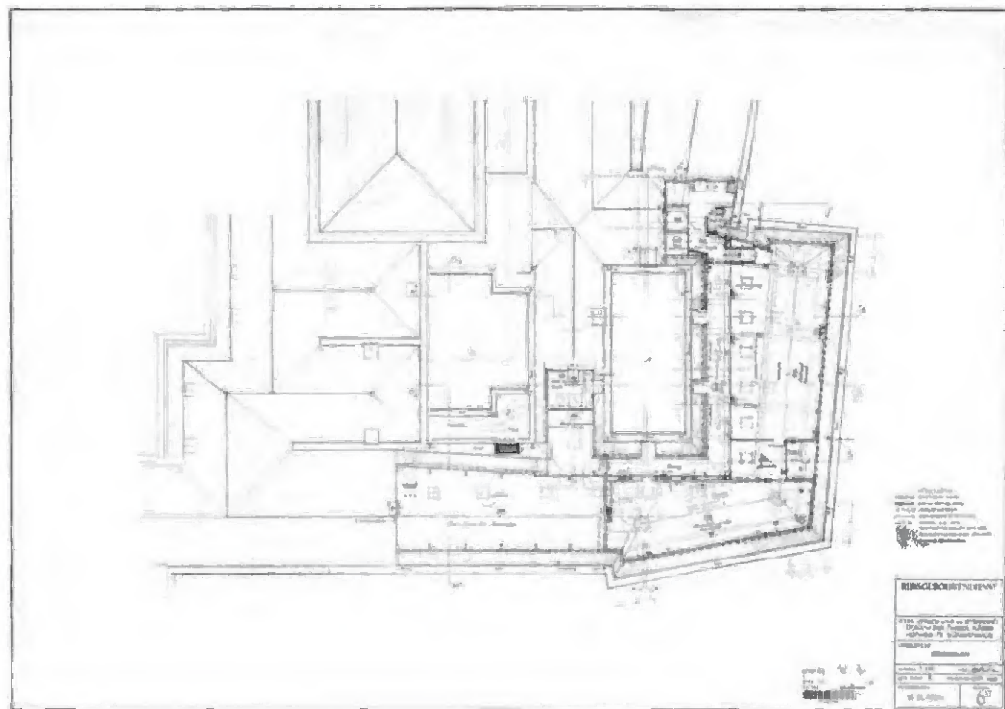
210 Bestektekening van de begane grond van de verbouwing en uitbreiding van het gebouw van de Tweede Kamer, september 1959. (Herkomst: Tekeningenset ABT)

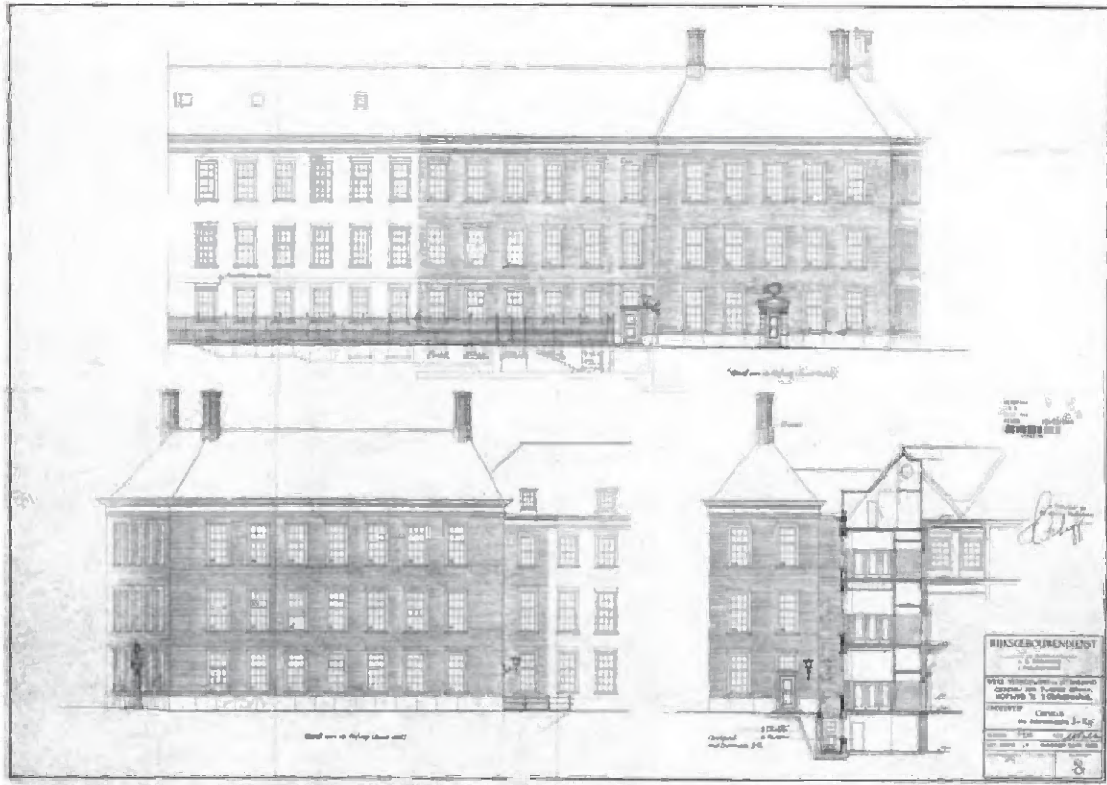
211 Bestektekening van de eerste verdieping van de verbouwing en uitbreiding van het gebouw van de Tweede Kamer, september 1959. (Herkomst: Tekeningenset ABT)

212 Bestektekening van de tweede verdieping van de verbouwing en uitbreiding van het gebouw van de Tweede Kamer, september 1959. (Herkomst: Tekeningenset ABT)

213 Bestektekening van het zolderplan van de verbouwing en uitbreiding van het gebouw van de Tweede Kamer, september 1959. (Herkomst: Tekeningenset ABT)

214 Tekening van de gevels en van doorsnede J-K van de verbouwing en uitbreiding van het gebouw van de Tweede Kamer, september 1959. (Herkomst: Tekeningenset ABT)

215 Foto uit 1945 van het in 1789 aangebouwde deel van de Dienstvleugel met op de begane grond achter de versiering nog twee rondboogvensters. (Herkomst: Beeldbank RCE, inv.nr. 24.344)

216 Foto van de Hofplaats 2, eind 1959, kort voor de bouw van de Kortenhorst vleugel. Links zijn het tijdelijke kantoorgebouw en het poortje nog zichtbaar. (Herkomt: Haags Gemeentearchief, beeldbank, HGA001057493)

217 Zicht op de bouw van de kelder van de Kortenhorst vleugel, 2 september 1960. (Herkomt: Haags Gemeentearchief, beeldbank, HGA001401684)

218 Zicht op de kelderbak en het gesloopte deel op de hoek van de Hofweg en Hooplaats. Het poortje is inmiddels verwijderd, 2 september 1960. (Herkomst: Haags Gemeentearchief, beeldbank RCE, inv. nr. HGA001401683)

219 Foto uit 1968 met links een deel van de Kortenhorstvleugel en rechts een van de in 1985-1992 toegevoegde woningen. (Herkomst: Beeldbank RCE, inv. nr. 118.232)

220 De wachtkamer op de eerste verdieping van de Kamerhorst vleugel, foto 1968. (Herkomst: Haags Gemeentearchief, beeldbank, HGA001036758)

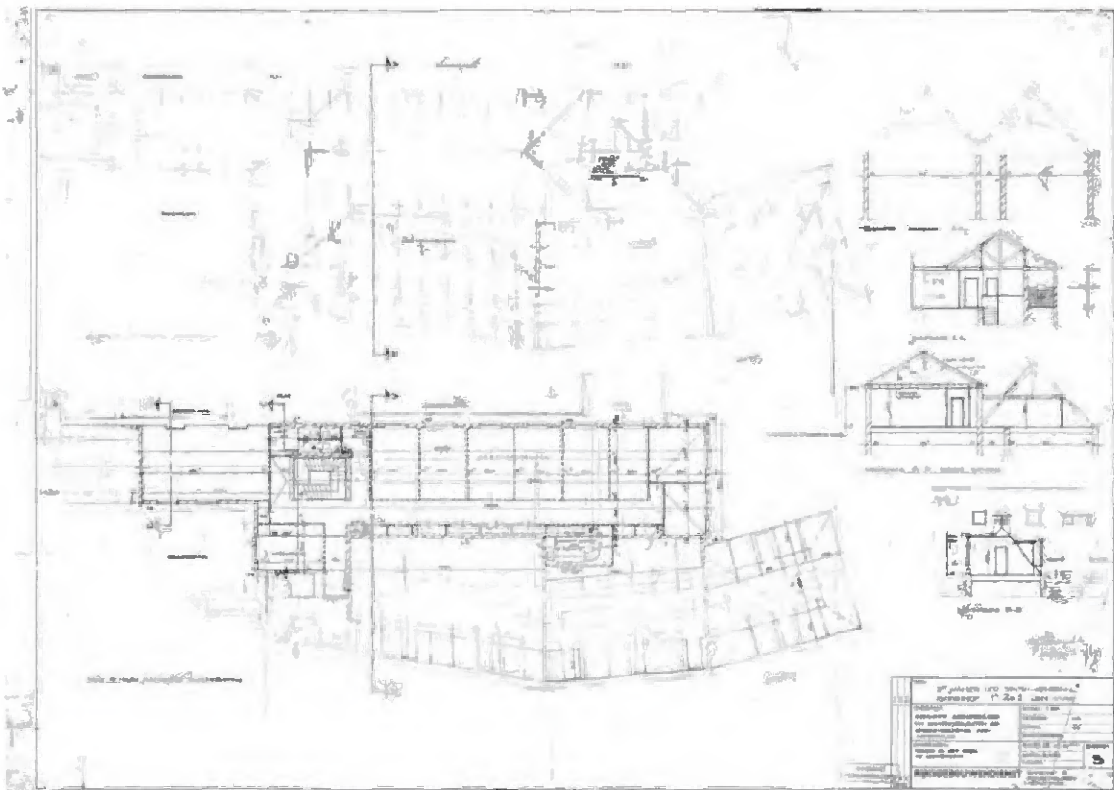
221 De zaal op de eerste verdieping, foto 1970. Deze zaal is nu in gebruik als Volle Raadzaal. (Herkomst: Haags Gemeentearchief, beeldbank, foto Stokvis, HGA001036803)

222 De fractiekamer van de KVP op de tweede verdieping 10.1.b Wob foto 1963. (Herkomst: Haags Gemeentearchief, beeldbank, foto Stokvis, HGA001036783)

223 De niet gelocaliseerde werkkamer van de toenmalige voorzitter van de KVP, Norbert Schmelzer. De inrichting is karakteristiek voor de Kortenhorstvleugel. (Herkomst: Haags Gemeentearchief, beeldbank, HGA001036874)

224 Bestektekening van de inrichting van kantoorruimten op de derde verdieping van de Dienstvleugel aan de kant van de binnenplaats, 1967. (Herkomst: Tekeningenset AET)

3.18 Latere uitbreidingen

Zoals eerder beschreven zijn respectievelijk in 1965 en in 1968 alle ruimten in de voormalige Landsdrukkerij, het Pompgebouw en het Comptoir-Generaal bij het gebouw van de Tweede Kamer getrokken. Ook het Schepelgebouw uit 1973 kon de ruimtenoed slechts korte tijd lenigen. Rond 1977 waren er plannen voor een aanpassing van het Tweede Kamergebouw en dat leidde tot een inwendige renovatie van de inmiddels erbij getrokken gebouwen van Koloniën en de Uitbreiding Koloniën.

Na een uitgebreid selectieproces werd op 29 augustus 1980 Pi de Bruijn (*1942) aangewezen als architect voor de nieuwbouw en verbouw van het Tweede Kamercomplex. In dat kader werd het gebouw van de Hoge Raad aan het Plein gesloopt en verdween ook het zuidelijke deel van de nieuwe vleugel met de Schepelzaal. De nieuwbouw van de Tweede Kamer ging in 1985 van start en de eerste zitting van de Tweede Kamer vond plaats op 28 april 1992 in het nieuwe gebouw.

Bij de verbouwing van het Tweede Kamercomplex werden de woningen aan de Hofplaats 4-10 toegevoegd. Het naastgelegen pand tussen deze woningen en de Hofpoort werd gesloopt, evenals de aanbouwsels tegen de achterbouw van de Landsdrukkerij en het Pompgebouw. De panden Hofplaats 4-10 werden ingekort. In deze nieuw verkregen ruimte kwam ter plaatse van de loop van de in de achttiende eeuw gedempte oude Beek de nieuwe Schepelhal als belangrijke oost-west as in het complex.

De Schepelhal is een overdekte verkeersruimte, die de gebouwen aan de zuidzijde van het Binnenhofcomplex (TK-A en TK-B, TK-C) onderling, maar ook met het nieuwe Tweede Kamergebouw (TK-N) verbindt. Door middel van roltrappen zorgt het tevens voor de bereikbaarheid van de verschillende gebouwdelen. Het vloerniveau in de hal is verlaagd waardoor en als het ware een droge gracht (verwijzing naar de Beek) is ontstaan. Daarbij is aan de noordzijde de fundering van de Landsdrukkerij in het zicht gekomen. De overkapping heeft de vorm van een zwaar gedimensioneerde staalconstructie met sheddaken.

Tegelijkertijd is de ontsluiting tot de gebouwdelen TK-A en TK-B aangepakt met een fors nieuw trappenhuis en lift aan de oostzijde van het Dienstgebouw (onderdeel van TK-A). Aansluitend is er een overloop (als een 'brug over de gracht') naar het representatieve deel van het NSK (ook onderdeel TK-A). Ten behoeve van dit trappenhuis annex liftpartij zijn delen van het achttiende-eeuwse Dienstgebouw afgebroken.

In de noordwesthoek van de Schepelhal is op begane grond niveau een nieuwe trap ingebracht in de zeventiende, deels mogelijk nog zestiende-eeuwse, zuidvleugel van de Landsdrukkerij. Er werd een nieuwe lift ingebouwd (1988) ten westen van de Oude Zaal, waarvoor de oorspronkelijke in 1806 aangelegde trapvlucht naar de toenmalige balzaal - in 1894 vervangen door een exemplaar in cementijzer (systeem Monier) - gedeeltelijk is versmald. Ook in het bouwdeel van de voormalige woningen (Hofplaats 4-10) werd een trappenhuis met lift ingebouwd en zijn langs de nieuw opgetrokken noordgevel hiervan galerijen aangelegd.

Een bijkomend probleem was het verschil in vloerniveaus tussen de verschillende gebouwen en gebouwdelen dat overbrugd diende te worden met de nodige trappen en trapjes. Een voorbeeld hiervan is de trap ingebouwd op de eerste verdieping van het gebouw van de Landsdrukkerij.

In algemene zin is in deze periode het interieur van een groot deel van de als kantoor ingerichte vertrekken gerenoveerd en voorzien van nieuwe plafonds. Bijzondere aandacht kregen de oude eetzaal op de verdieping aan de westzijde (uit 1959-1963). De Raad van State kreeg hierover de beschikking om als Volle Raadzaal te dienen. Daartoe werd door Pi de Bruijn in 1993 een interieurontwerp gemaakt, waarbij vooral de ovale hemel met lichtpunten een opvallend element is. In 1994-1995 vond de restauratie plaats van de 'Oude Zaal'. De oorspronkelijke plannen van Gunckel dienden hierbij als uitgangspunt. De kunstenaar Jan van den Dobbelsteen (*1954) ontwierp de lichtarmaturen en het tapijt voor de balzaal.⁵⁹

Ook de afgelopen twee decennia zijn diverse interieurs in de bouwdelen TK-A en TK-B gerestaureerd en/of heringericht. Zo heeft in 2000 in de Stadhouderskamer Kleur- en afwerkingsonderzoek plaatsgevonden (Ruth Jongsma) waarna de kamer is gerestaureerd door Krijn van den Ende en Frederik Franken.

Andere belangrijke renovaties in het interieur in de periode 2005-2015 zijn uitgevoerd naar plannen van Askon Eden en Marc van Roosmalen. Zoals bijvoorbeeld de nieuwe vloer in de vestibule in het westelijk avant-corps van het NSK, waarbij het patroon een weerspiegeling vormt van het cassettenplafond. Voorts zijn enkele vertrekken in de door de Raad van State in gebruik genomen vleugel gerestaureerd dan wel gerenoveerd

⁵⁹ Sijthoff 1996.

in de vorm van schilderwerk, wandbespanning en vloerafwerking, waaronder de ver-
trekken RvS 01.04 en RvS 01.05 (Volle Raadzaal) en delen van de Kortenhorstvleugel.

De tochtsluis in de vestibule in het westelijk avant-corps maakt evenals de sluisen
in gangen en bij andere toegangen deel uit van de beveiliging van de Tweede Kamer.
Hiertoe behoren ook de in 2010 geplaatste voorzetramen met veiligheidsglas, geperfo-
reerd staalplaat op de deuren in het souterrain en op de begane grond.

225 Geveltekening van de bestaande en nieuwe toestand van de panden Hofplaats 4-8, 1977. (Her-
komst: Tekeningenset ABT)

226 Gevelwand Hofsingel 6-10, circa 1910, met uiterst links een klein stukje van Hofsingel 4 met rondboogvensters (pijlen) en witte verblendsteen. (Herkomst: Haags Gemeentearchief, beeldbank, HGA001401515)

227a De panden Hofsingel 4-8, nu Hofplein, in 1968. (Herkomst: Beeldbank RCE, inv. nr. 118.284)

227b Het pand Hofsingel 10, nu Hofplein, in 1968. (Herkomst: Beeldbank RCE, inv. nr. 118.285)

228 Het pand Hofsingel 12 moest voor de bouw van de uitbreiding van de Tweede Kamer wijken. Foto 1968. (Herkomst: Beeldbank RCE, inv. nr. 118.286)

229 De nieuwe situatie waar ter plaatse van Hofsingel 12 een deel van de Schepenhuis is gekomen (verg. afd. 228).

10.1.b Wob

230 Bestektekening uit 1992 met enige doorsnedes over de woningen aan de Hofplaats. (Herkomst: Tekeningenset ABT)

10.1.b Wob

231 Bestektekening uit 1992 van de nieuwe toestand van de kelder van het (oude) gebouw van de Tweede Kamer. (Herkomst: Tekeningenset ABT)

10.1.b Wob

232 Bestektekening uit 1992 van de nieuwe toestand van de begane grond van het (oude) gebouw van de Tweede Kamer. (Herkomst: Tekeningenset ABT)

10.1.b Wob

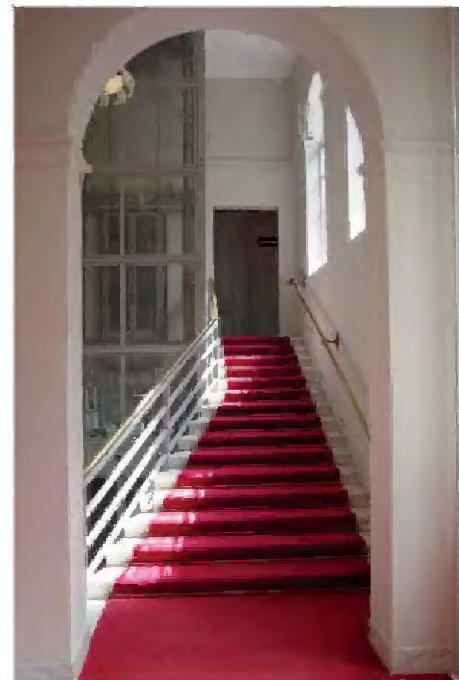
233 Bestektekening uit 1992 van de nieuwe toestand van de eerste verdieping van het (oude) gebouw van de Tweede Kamer. (Herkomst: Tekeningenset ABT)

10.1.b Wob

234 Bestektekering uit 1992 van de nieuwe toestand van de tweede verdieping van het (oude) gebouw van de Tweede Kamer. (Herkomst: Tekeringenset ABT)

10.1.b Wob

235 Bestektekering uit 1992 van de nieuwe toestand van de derde verdieping van het (oude) gebouw van de Tweede Kamer. (Herkomst: Tekeringenset ABT)

236a-b Links: De in 1806 ten behoeve van koning Lodewijk Napoleon gemaakte trap van de grote trap naar de balzaal, vóór de verbouwingen van 1985-1992. (Uit: Frank & Van der Heiden 2019; foto E.J. Nusselder) Rechts: Restant van de grote trap naar de balzaal, versmald vanwege de inbouw van de lift in 1988-1996.

10.1.b Wob

237 Nieuwe toestand van de verbouwing van het entreegebied aan de zijde van het Binnenhof in 2006. (Herkomt: Tekeningenset A&T)

4. BESCHRIJVING EN ANALYSE TK-A

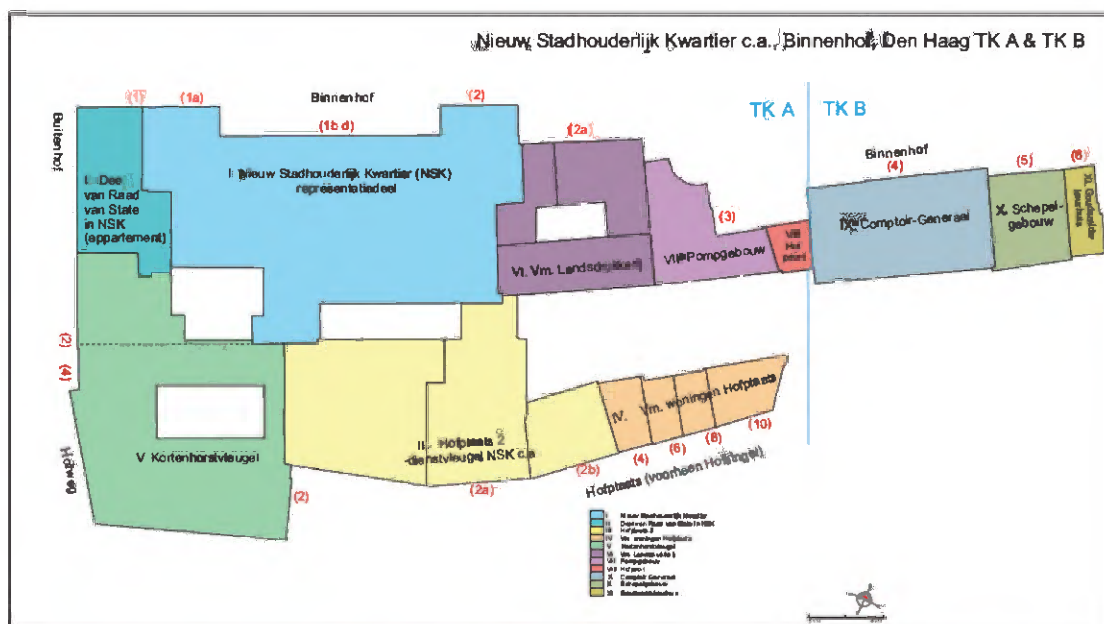
4.1 Leeswijzer

De beschrijving van het exterieur geschiedt per bouwdeel, allereerst de gevels met de klok mee, te beginnen bij de noordgevel en ten slotte het dak. De beschrijving van het interieur geschiedt per bouwdeel van beneden naar boven.

4.2 Situering gebouwencomplex TK-A

Het gebouwencomplex bestaat uit een aantal clusters:

- I Nieuw Stadhoudelijk Kwartier (NSK)
- II Deel Raad van State in NSK (appartement stadhouder)
- III Hofplaats 2-2a (Dienstvleugel NSK)
- IV Voormalige woningen Hofplaats 4, 6, 8 en 10
- V Kortenhorstvleugel
- VI Voormalige Landsdrukkerij
- VII Pompgebouw
- VIII Hofpoort

TK-A-1. Plattegrond met de te onderzoeken bouwdeelen aangegeven in verschillende kleuren. (Herkomst: www.kadaster.nl; TU/e eWob)

4.3 | Nieuw Stadhoudelijk Kwartier (representatieve gedeelte)

4.3.1 Exterieur

Situering

Het Nieuw Stadhoudelijk Kwartier (het verblijf van de stadhouder met de representatieve vertrekken) bevindt zich in de zuidwesthoek van het Binnenhofcomplex. Aan de oostzijde van het NSK is de voormalige Landsdrukkerij gelegen. Aan de westzijde bevindt zich het appartement van de stadhouder, dat nagenoeg gelijktijdig tot stand is gekomen en deels bij de Raad van State in gebruik is. Aan de zuidzijde is de voormalige Dienstvleugel van het NSK gelegen. Tussen de Oude Zaal van het NSK en de Dienstvleugel ligt een smalle binnenplaats. Ter plaatse lag oorspronkelijk de hofgracht, ook de Beek genoemd.

Aan de zuidwestzijde bevindt zich een grotere binnenplaats die omsloten wordt door het NSK aan de noord- en oostzijde, de vleugel met het appartement van de stadhouder (in gebruik bij RvS) aan de westzijde en aan de zuidzijde door de in 1959-1963 gebouwde Kortenhorstvleugel.

TK-A-2 Luchtfoto Tweede Kamercomplex, bouwdelen A en B. (Herkomst: Google Maps)

Bouwmassa

Het bouwdeel van het Nieuw Stadhoudelijk Kwartier met de representatieve vertrekken is een min of meer rechthoekig volume met aan de noordzijde aan het Binnenhof een pronkgevel geflankeerd door een avant-corps (risalerend hoekpaviljoen). Het gebouw is gedeeltelijk onderkelderd in de vorm van een souterrain en bestaat voorts uit drie bouwlagen en een zolderverdieping onder een samengesteld dak.

Gevels en dak

Noordgevel en oostgevel

De symmetrisch ingedeelde pronkgevel in laat classicistische stijl is bekleed met twee soorten natuursteen, te weten hardsteen op de begane grond en zandsteen op de verdiepingen. De gevel wordt bekroond door een omgaande attieklijst. De sobere gevelversiering bestaat uit rechthoekige panelen met reliëfs (trofeeën) onder de vensters op de eerste verdieping en festoenen erboven. Op de begane grond zijn de vensteropeningen in beide avant-corps en de brede arcade in het middendeel met een ronde boog uitgevoerd. Op de eerste en tweede verdieping zijn de recht gesloten vensteropeningen voorzien van 15-ruits schuiframen. De galerij op de begane grond is overdekt met ribloze kruisgewelven. De kolommen en bogen zijn bekleed met hardsteen.

TKA-3 Pronkgevel Nieuw Stadhoudelijk Kwartier, gezien vanuit het noorden

TK-A-4 Oostelijk avant-corps.

TK-A-5 Westelijk avant-corps.

TK-A-6 Detail reliëfs boven de ingang van het westelijk avant-corps.

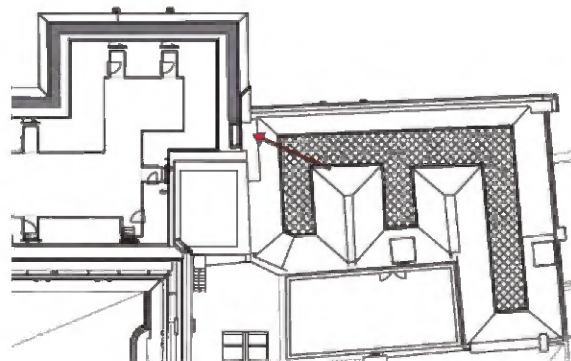
TK-A-7 Detail reliëfs boven de ingang van het oostelijk avant-corps.

TK-A-8 Galerij op de begane grond overdekt met bakstenen kruisgewelven, gezien in westelijke richting. De pijlers en bogen zijn met hardsteen bekleed. Ook de vloer is belegd met platen hardsteen.

TK-A-9 Interieur van de gang (R.00.0.01) op de begane grond in het voormalig appartement van de stadhouder (thans RvS). De afwerking is gelijk aan die van de arcade (bakstenen gewelven zijn gesausd) en het is mogelijk oorspronkelijk een open galerij geweest.

TK-A-10a en 10b Links: Detail oostgevel van het oostelijk avant-corps, bekleed met natuursteen. Op de voorgrond een deel in schoon metselwerk. Zichtbaar is dat de gevel iets verhoogd is ten behoeve van de in 1887 vernieuwde Ministerstrap. Het trappenhuis heeft een plat dak. Rechts: Dakplan met aangegeven de locatie van het detail. De rode pijl wijst naar de dakrand. Links daaronder bevindt zich het wat opgehoogde trappenhuis (met plat dak).

Gevels westelijke binnenplaats

De gevels aan de grote binnenplaats opgetrokken in baksteen dateren uit de bouwtijd (1777-1790). Bouwsporen in de gevels duiden op wijzigingen en restauraties die sindsdien zijn uitgevoerd. Het metselwerk van de gevel aan de zuidzijde en van de uitbouw (voorheen toiletten) aan de zuidwestzijde bevat nog klezoren. De keldervensters aan de noord- en oostzijde zijn voorzien van hardstenen kozijnen, en aan de zuid- en westzijde van houten kozijnen met hardstenen lekdorpels, waarbij die aan de westzijde vernieuwd zijn.

TK-A-11 en TK-A-12 Zuidoost met in de hoeken een uitbouw voor (voorheen) toiletten.

TK-A-13 en TK-A-14 Oost-gevel (Dienstgebouw).

TK-A-15 Detail zuidoosthoek met in de voet van de uitbouw (vm. toiletten) hersteld metselwerk; in het metselwerk zijn hoekklezoren toegepast. Het kelderlicht heeft een hardsteen kozijn.

TK-A-16 en TK-A-17 Westgevel met links de aanbouw met een toilet.

TK-A-18 en TK-A-19 Noordgevel met links trappenhuis

Gevels oostelijke binnenplaats

De gevels aan de smalle binnenplaats tussen de Oude Zaal en de Dienstvleugel dateren uit de bouwtijd. Ten behoeve van een betere lichtinval in de achterliggende ruimten zijn de gevels aan de smalle binnenplaats wit gesausd.

TK-A-20 De oostelijke binnenplaats, gezien in westelijke richting, met rechts de achtergevel (zuidgevel) van het NSK. In het plaveisel zijn de koekoeken van de kelderlichten uitgespaard. De binnenplaats ligt ter hoogte van de overkluisde Beek.

TK-A-21 Detail kelderlicht met koekoek in de oostelijke binnenplaats.

Oostgevel Oude Zaal

TK-A-22 Gepleisterde oostgevel met kroonlijst van de Oude Zaal, gezien vanuit het noordoosten.

TK-A-23 Detail oostgevel met aansluiting van het iets verhoogde dak boven de voormalige verbindinggang tussen de Landsdrukkerij en het Dienstgebouw.

Dak

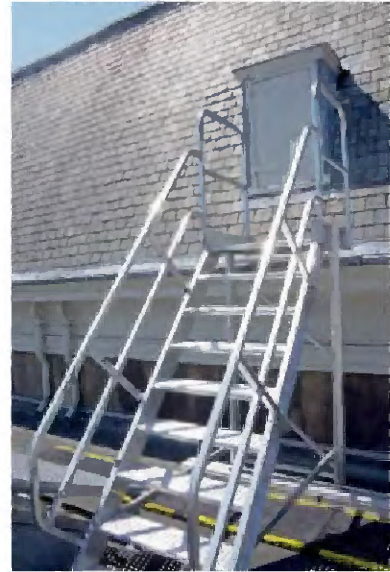

TK-A-24 Daken Nieuw Stadhoudersdijk Kwartier, 31 oktober, Google Maps)

Het samengestelde dak bestaat uit een langgerekt zadeldak met haaks daarop de schilddaken van beide avant-corps. De in de voet van het dak aangebrachte dakkapellen gaan aan de noordzijde schuil achter de natuurstenen borstwering van de gevelbeëindiging. Aan de zuidzijde liggen de dakkapellen aan de zakgoot met het schilddak van de grote zaal (Oude Zaal). Het schilddak van het westelijk avant-corps is ingestoken in het schilddak van het westelijk appartement (nu RvS). Het hoge (gebroken) schilddak van de Oude Zaal heeft met de bouw van de lantaarn (1828) in het midden op het dak een glazen dakhuis gekregen met aan weerszijden daarvan een tentdak. Het schilddak heeft rondom dakkapellen voorzien van luiken. Achter het langgerekte dak aan de noordzijde en ten westen van het hoge schilddak is een dubbel schilddak waarvan het rechter (oost) is afgeplat ten behoeve van onder meer de liftschaft. De dakbedekking bestaat uit leien in Maasdekking. Nok en hoekkepers van de daken zijn met lood bekleed. Het lood is in 1992 vernieuwd. Er zijn geen schoorstenen (meer).

TK-A-25 Dakenlandschap NSK, gezien vanuit het zuidoosten. Op de voorgrond **sheddaken** van de **Schepehal**. **Erachter** het dak van de **Oude Zaal** met glazen dakhuis tussen twee tentdaken en **rechts** daarvan het dak van het oostelijk avant-corps.

TK-A-26 Opgang naar dakkapel aan de oostzijde waardoor het oostelijk deel van de kap toegankelijk is.

TK-A-27 Zakgoot aan de westzijde van de Oude Zaal (links) en het dak van het westelijk trappenhuis (rechts), gezien in zuidelijke richting (met **etage verhoogde** Diensgebouw). Via de dakkapel is het westelijk deel van de kap toegankelijk.

TK-A-28 Loodgietersloodje 1992.

4.3.2 Constructie

De constructie van het Nieuw Stadhoudelijk Kwartier bestaat uit gemetselde gewelven in de kelders, houten balklagen en gemetselde muren en een houten kapconstructie, alles uit de bouwtijd (1777-1790). Aanpassingen uit 1828 in de kapconstructie van de Oude Zaal zijn eveneens in hout uitgevoerd. De houten kapconstructie is op meerdere plaatsen versterkt met stalen platen en bouten.

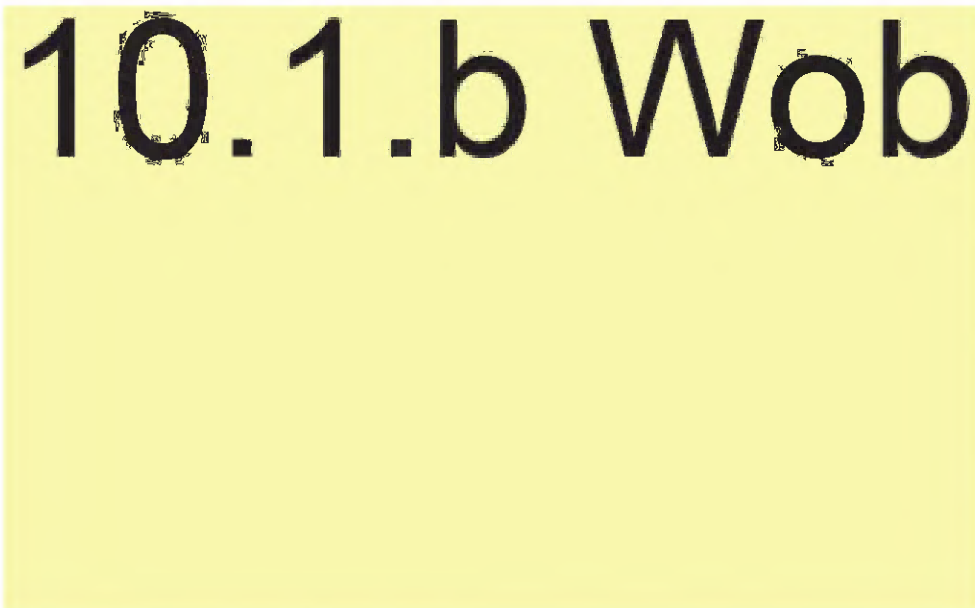
De kapconstructie van het gehele bouwdeel is van hout en dateert nagenoeg volledig uit de bouwtijd (1777-1790). Bijzonder is de kapconstructie van het gebroken schilddak van de Oude Zaal. Deze is in 1828 gewijzigd toen in het midden van het dak een zadeldakvormig glazen daklicht werd geplaatst ten behoeve van de lantaarn in het gewelf van de zaal. Aan weerszijden hiervan werd het bovenste deel van het dak gewijzigd in een tentdak, gesteund op een centrale stijl met schoren (standvink). De oorspronkelijke kapconstructie is bij deze verbouwing gedeeltelijk gehandhaafd en materiaal is hergebruikt. Onder deze kapconstructie bevindt zich een tweede houten constructie waaraan het stucwerkgewelf is bevestigd. De houten kapconstructie is op meerdere plaatsen versterkt met stalen platen en bouten.

De hoofdtrappen uit de bouwtijd waren van hout. De huidige trap in het oostelijk avant-corps (1887, Ministerstrap) is van hout. De hoofdtrap aan de westzijde uit 1894 is deels van cementijzer ('Systeem Monier'), de voorloper van gewapend beton, bekleed met wit marmer. De oorspronkelijke keldertrappen zijn van steen.

De in 1963 gebouwde keldertrappen zijn van beton en de (in de voormalige toiletten in de zuidwesthoek van de binnenplaats) ingebouwde diensttrap is in staal uitgevoerd.

4.3.3 Interieur

Kelder (souterrain)

10.1.b Wob

TK-A-29 Plattegrond kelder met ruimtenummering.

Het Nieuw Stadhoudersk Kwartier is gedeeltelijk onderkelderd in de vorm van een souterrain. Onder het westelijk en oostelijk avant-corps en de galerij aan de noordzijde bevindt zich een kruipruimte, evenals onder de gang ten westen van het westelijk avant-corps (nu RvS).

De grote binnenplaats met een fontein aan de zuidwestzijde ligt op kelderniveau waardoor ook in de omringende kelderruimten daglichttoetreding mogelijk is.

De gangen en kelders zijn overdekt met tongewelven of ribloze kruisgewelven, die veelal gesausd of gepleisterd zijn. De toegangen tot de verschillende kelders bevinden zich binnen diepe rondboognissen van schoon metselwerk met op constructief belangrijke plaatsen blokken hardsteen. In de blokken zijn ijzeren duimen van het oorspronkelijk geheng bevestigd. De nieuwe kozijnen en deuren zijn verplaatst binnen de nissen. De deuren zijn direct aan de gang geplaatst en niet langer in de nis aan de zijde van de kelder. De kelderlichten met een hardstenen kozijn (noordzijde grote binnenplaats) waren oorspronkelijk aan de binnenzijde voorzien van luiken gezien de ijzeren duimen.

10.1.b Wob

A-1.101

10.1.b Wob

TK-A-30 en TK-A-31 Gang (A-1.101) in noord-zuid richting, met vloer van hardsteen met pleuuzen en overdek met geplasterd tongewelf.

10.1.b Wob

TK-A-32 Verdiepte gangdeuren, verschoven binnen de diepe deurnis van schoon metselwerk.

TK-A-33 Diepe deurnis van schoon-metselwerk met verplaatste deur; kozijn met hardsteen blokken op constructief belangrijke plaatsen aan de kelderzijde is behouden.

TK-A-34 Opgang met opgeklampte deur naar de grote binnenplaats binnen een nis van schoon metselwerk.

TK-A-35 Detail kozijn met hardsteen blok.

~~A-1.0.01/01a met A-1.1.04, en A-1.1.03/03a (westzijde van de gang)~~

10.1.b Wob

TK-A-36 Kelder (A-1.0.01) overdekt met gepleisterde ribloze kruisgewelven; noordelijk deel met rechts deur naar de noord-zuid gang aan de oostzijde en links naar ingebouwd ruimte A-1.1.04

10.1.b Wob

TK-A-37 Doorgang naar de gang; in het gemetselde kozijn duimen van het oorspronkelijke deurscharnier.

10.1.b Wob

~~TK-A-38~~ Interieur A.-1.1.04, afgescheiden van A.-1.0.01, overdekt met ribloze kruisgewelven.

~~TK-A-39~~ Detail ribloos kruisgewelf.

10.1.b Wob

~~TK-A-40 en TK-A-41~~ Interieur kelder (-A.-1.0.01) met ribloze kruisgewelven, gezien in zuidelijke richting. ~~Dewand~~ aan de westzijde is een recente toevoeging.

10.1.b Wob

~~TK-A-42~~ Interieur A.-1.0.01a, overdekt met ribloze kruisgewelven.

~~TK-A-43~~ Interieur A.-1.0.01a. In de zuidwand kelderlichten in vensterhuis met bakstenen vensterbank en hardstenen kozijnen. Inbouw links is in de periode 1988-1996 aangebracht.

10.1.b Wob

TK-A-44 en TK-A-45 Interieur A.-1.1.03a, oorspronkelijk met bloze kruisgewelven.

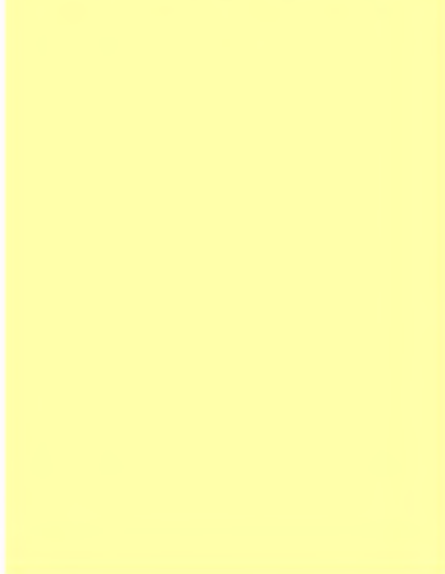
10.1.b Wob

TK-A-46 en TK-A-47 Interieur A.-1.1.03a met venster aan de zuidzijde, voorzien van hardstenen kozijn; oorspronkelijk met binnenluiken gelet op de duimen.

~~A.-1.0.02, A.-1.0.03; A.-1.0.04 + A.-1.1.09, A.-1.0.05/05a + A.-1.1.07, A.-1.1.10 en A.-1.1.12~~
 (oostzijde van de gang)

10.1.b Wob

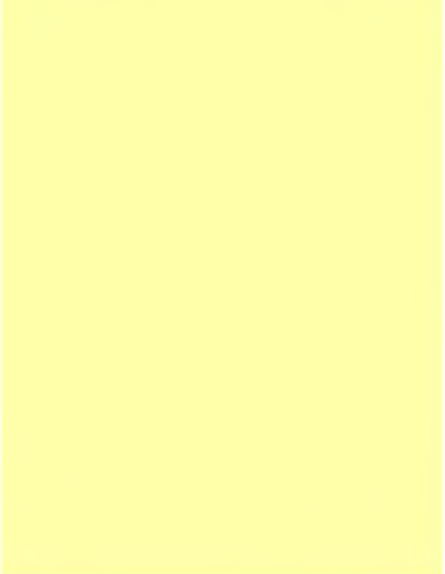
~~TK-A-49~~ Doorgang aan westzijde in kelder ~~A.-1.0.02~~ naar de gang ~~A.-1.1.01~~.

10.1.b Wob

~~TK-A-49~~ Interieur kelderruimte ~~A.-1.0.02~~, overdekt met gedrukt tongewelf. De hardstenen tegelvloer dateert mogelijk nog uit de bouwtijd (achtste eeuw).

10.1.b Wob

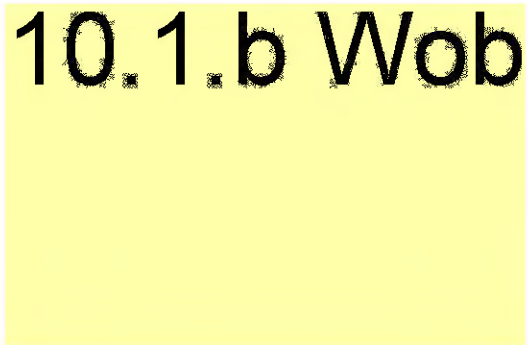

~~TK-A-50~~ Doorgang aan westzijde in kelder ~~A.-1.0.03~~ naar de gang ~~A.-1.1.01~~.

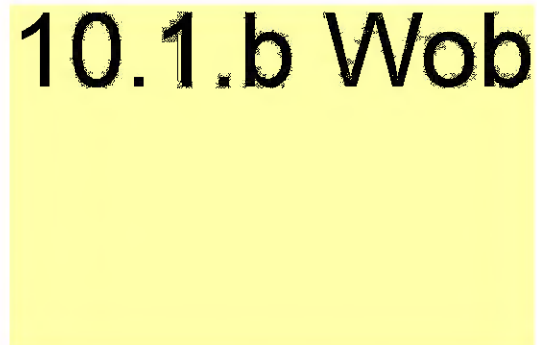
10.1.b Wob

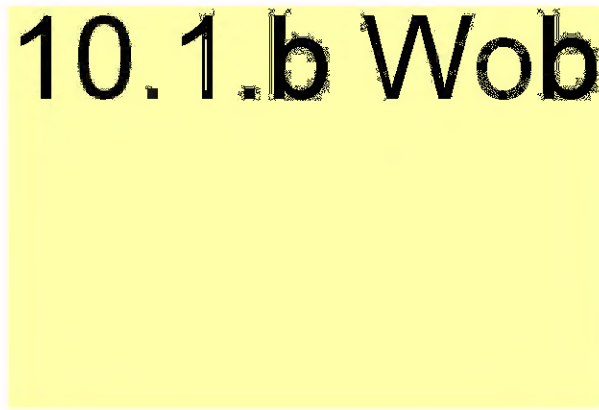
~~TK-A-51~~ Interieur ~~A.-1.0.03~~, overdekt met ribloze kruisgewelven, gezien in oostelijke richting; aan noordzijde doorgang naar kelder ~~A.-1.0.02~~.

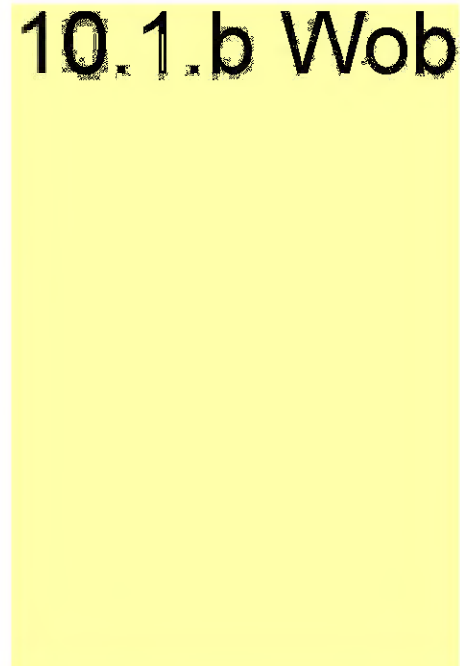
TK-A-52 Interieur A.-1.0.05, overdekt met ribloze kruisgewelven, gezien in westelijke richting, links (zuidgevel) kelderlichten aan de binnenplaats tussen het NSK en het Dienstgebouw.

TK-A-53 Interieur A.-1.0.07, overdekt met ribloze kruisgewelven, gezien in westelijke richting, met doorzicht naar kelder A.-1.1.05; links (zuidgevel) kelderlichten aan de binnenplaats tussen het NSK en het Dienstgebouw.

TK-A-54 Kelderlicht met achterstralen in A.-1.0.07

TK-A-55 Kelderlicht in A.-1.0.05a

10.1.b Wob

TK-A-56 Interieur A.-1.0.09 met ~~overzicht~~ naar A.-1.1.04.

TK-A-57 Interieur A.-1.1.09 met ~~doorzicht~~ in noordelijke richting naar A.-1.1.10. Hier is een luik in de noordwand met toegang tot kruipruimte A.-1.1.12 met hardstenen trap naar de begane grond.

10.1.b Wob

TK-A-58 Interieur westelijk deel van kelder/kruipruimte (A.-1.1.12) aan de noord-oostzijde onder de gang op de begane grond (A.00.1.13b).

TK-A-59 Oostelijk deel van kelder/kruipruimte (A.-1.1.12) met hardstenen trap, die oorspronkelijk naar de begane grond voerde.

10.1.b Wob

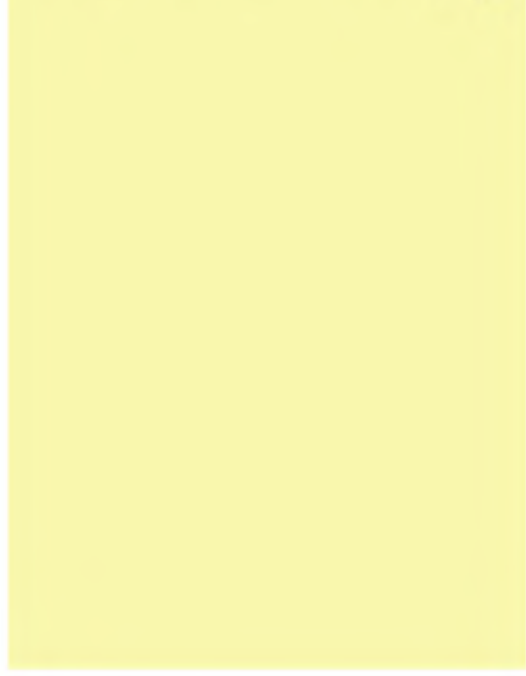
TK-A-60 en TK-A-61 Interieur kelder A.-1.1.53a, in aanbouw in zuidoosthoek van de grote binnenplaats waar voorheen toiletten waren, nu waterleidinginstallatie.

10.1.b Wob

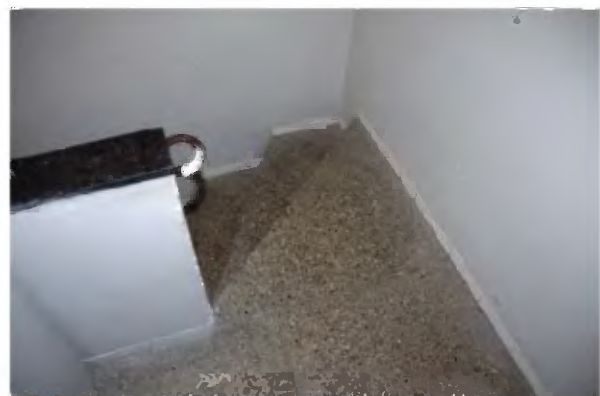
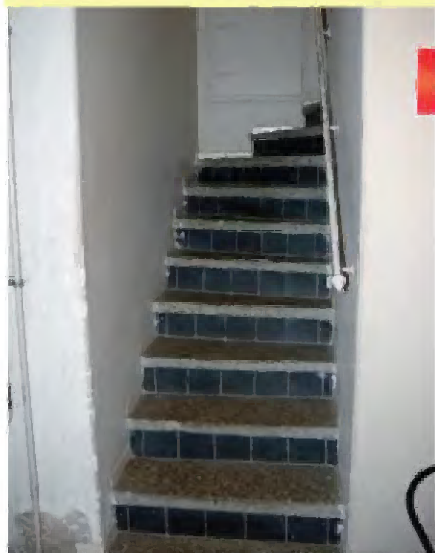
TK-A-62 Interieur verbindingsgang (1959) met Kortenhorsvleugel.

10.1.b Wob

TK-A-63 Interieur kelder A.-1.0.06.

10.1.b Wob

TK-A-64 en TK-A-65 Befonnen trap naar de begane grond (1959-1963).

10.1.b Wob

TK-A-66 en TK-A-67 Interieur kruipruimte, bereikbaar vanuit trappenhuis met betonnen trap, zicht op funderingsmuurwerk van het NSK. De betonnen zoldering is de vloer van de erboven gelegen gemiddeldiseerde toiletten op de begane grond.

Begane grond

TK-A-68 Plattegrond begane grond met ruimtenummering.

Het Nieuw Stadhouders Kwartier bevatte op de begane grond in het avant-corps aan de westzijde van oudsher een vestibule met hoofdingang (A.00.1.07) vanaf het Binnenhof en aansluitend het trappenhuis met monumentale trap (A.00.1.09b). Deze is in 1806 en in 1894 deels gewijzigd. Aan de oostzijde was in het avant-corps de hoofdwacht (A.00.1.20, A.00.0.09/9a) ondergebracht en lag aansluitend een diensttrap. Deze trap is in 1887-1889 vervangen door een nieuwe Ministertrap (A.00.1.17). Een derde trap uit de late achttiende eeuw aan de zuidwestzijde van het Nieuw Stadhouders Kwartier wordt besproken bij het Dienstgebouw (zie aldaar). Deze trap ligt aan het uiteinde van de gang

in noord-zuidrichting (A.00.1.63), die ook tot de oorspronkelijke structuur behoort.

Voor het overige is op de begane grond de hoofdstructuur uit de bouwtijd behouden. De verdere indeling en afwerking zijn echter hoofdzakelijk uit de jaren 1988-1996. De ruimte tussen beide avant-corps is ingericht als scanruimte met garderobe en toiletten voor bezoekers (A.00.1.09, A.00.0.01, A.00.1.14/15/16); de gang in oost-west richting (A.00.1.13/13b) met de, ten zuiden hiervan gelegen, was- en kleedruimten ruimten (A.00.0.04/05/06/07) onder de Oude Zaal (balzaal) zijn voor personeel bestemd.

Hoofdtap (A.00.1.09b en c)

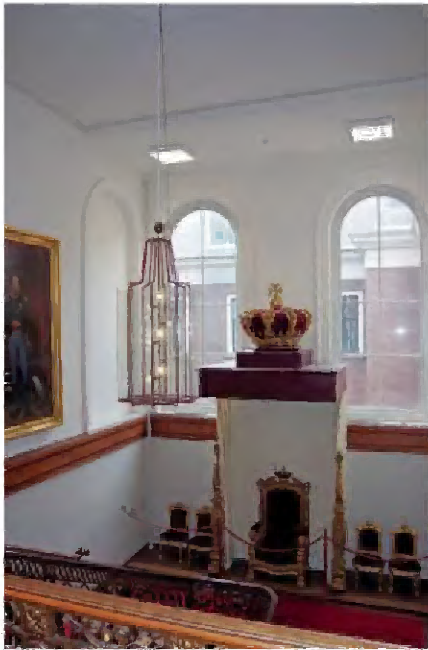
Van de hoofdtap aan de westzijde werd naar ontwerp van rijksbouwmeester D.E.C. Knuttel in 1894-1895 het gedeelte vanaf de begane grond naar de verdieping vernieuwd. Dit deel van de trap is een vroeg voorbeeld van de toepassing van cementijzer ('Systeem Monier'), de voorloper van gewapend beton. De trap is bekleed met wit marmer. Vanaf het tussenbordes halverwege de begane grond en eerste verdieping voert haaks een eveneens met wit marmer beklede trapvlucht naar de westelijke ingang van de Oude Zaal op de eerste verdieping. Deze trapvlucht werd in aanleg in 1806 gemaakt als rechtstreekse toegang tot de balzaal van koning Lodewijk Napoleon. In 1894 is ook dit deel van de trap vervangen waarbij net als bij het gedeelte vanaf de begane grond cementijzer werd toegepast. In 1988-1996 is de trap gedeeltelijk versmald ten behoeve van de bouw van een lift naar ontwerp van Pi de Bruyn.

Vanaf de eerste verdieping is de hoofdtap in hout uitgevoerd. Dit deel van de trap is uit de bouwtijd. De gehele trap is voorzien van een gebronsde ijzeren balustrade met houten handlijsten en koperen handreling langs de wanden. Mogelijk is het gedeelte van de balustrade voor het vernieuwde deel van de trap nagemaakt naar voorbeeld van de balustrade uit de bouwtijd, dan wel deels hergebruikt.

Kort voordat de trap werd gewijzigd was de vestibule vermoedelijk ook gemoderniseerd door de aanleg van de wit marmeren vloer. In de ruimte werd in 1960 de Erelijst van Gevallenen 1940-1945 geplaatst. Het boek ligt in een door Aldo van Eyck ontworpen gedenktafel. Bij de verbouwing in 1992 is de ruimte aangepast en mogelijk toen of rond 2005-2010 volgde een nadere verandering. In de huidige toestand vormt het vloerpatroon een weerspiegeling van het casettenplafond naar plannen van Askon Eden en Marc van Rosmalen. Ook de zuidelijke deur in de westwand werd toen dichtgezet.

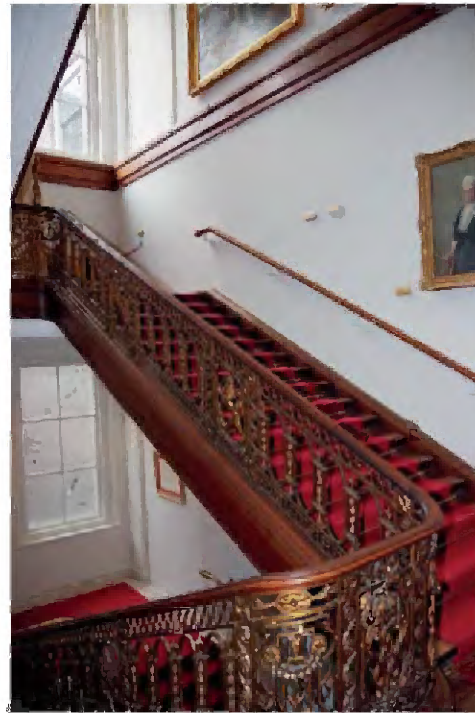
TKA-02 Stuworkeplafond in westelijk trappenhuis uit de bouwtijd.

TK-A-70 en TK-A-71 Treppenhuis, gezien vanaf en naar tweede verdieping. Op het tussenbordes de troon en ander meubilair uit de Oude Zaal.

TK-A-72 en TK-A-73 Trapvluchten van de eikenhouten trap uit 1777-1790 tussen eerste en tweede verdieping.

TK-A-74 en TK-A-75 Trapvluchten van de eikenhouten trap uit 1777-1790 vanaf eerste verdieping.

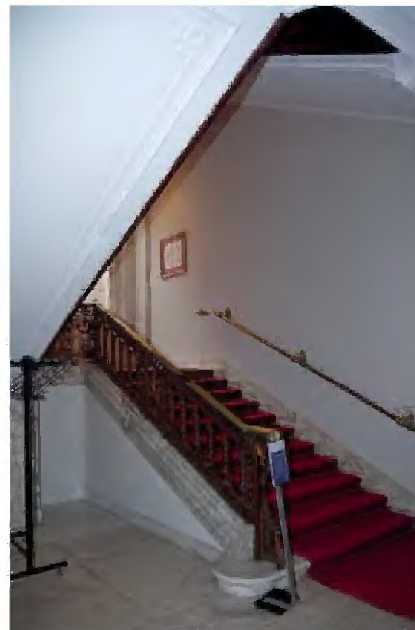
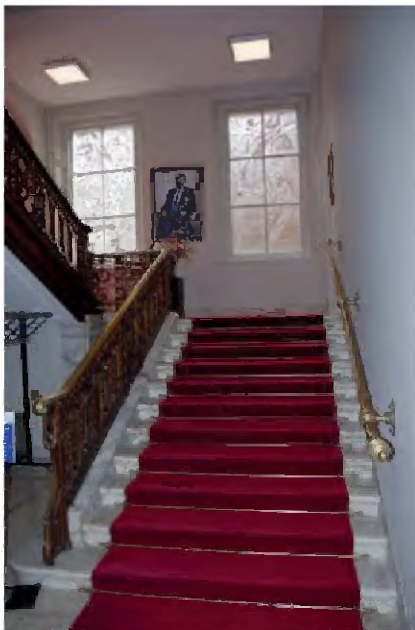
TK-A-76 en TK-A-77 Trapgedeelte uit 1806, vervangen in 1894, naar de Oude Zaal, gezien vanaf en naar het eerste tussenbordes van de hoofdtrap; de trapvlucht is uitgevoerd in cementijzer en bekleed met wit marmer. Trap is in 1988 gedeeltelijk versmald vanwege de inbouw van een lift. De reling aan de rechterzijde is vermoedelijk van de verbouwing in 1894-1895.

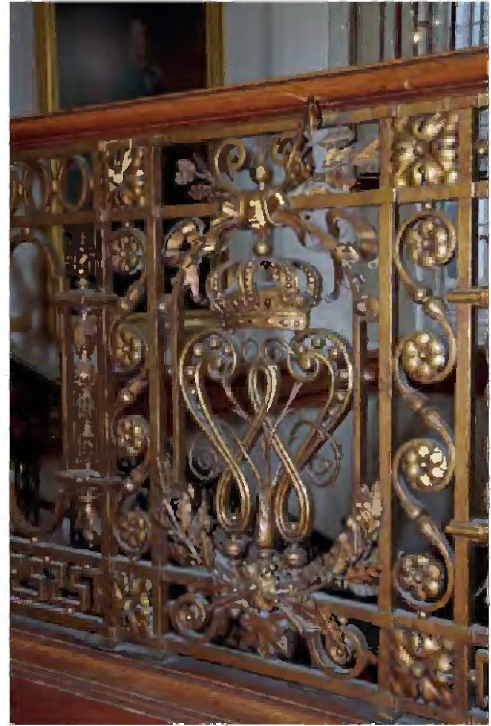
TK-A-78 Detail afge-
zaagde trap van 'beton'
(Systeem Monier),
bekleed met marmer.

TK-A-79 Zicht vanaf het
eerste tussenbordes
richting begane
grond.

TK-A-80 en TK-A-81 Trappedeelte uit 1894, uitgevoerd in cementbeton bekleed met
wit marmer.

TK-A-82 en TK-A-83 Details gebronsd ijzeren balustrade met houten handlijsten.

TK-A-84 en TK-A-85 Geëtste ramen van Albert Troost uit 1952, geplaatst in de zuidwand van het trappenhuis ter hoogte van het eerste tussenbordres vanaf de begane grond naar de eerste verdieping ter gelegenheid van de verbouwing en herinrichting begin jaren vijftig van de vorige eeuw.

A.00.1.07 Vestibule

TK-A-86 Vestibule, gezien in zuidwestelijke richting. De twee linker deuren leiden naar het trappenhuis; de rechterdeur is toegang tot het voormalige appartement van de stadhouder (nu RvS). De deur daarnaast in de westwand is rond 2005-2010 dicht gezet.

10.10 Wob

TK-A-87 Vestibule, gezien in noordwestelijke richting. De rondboogvensters in de westwand zijn voorzien van spiegels in plaats van glas; erachter is de overwelfde gang gesitueerd (thans RvS). Onder de vensters een lambrisering van platen natuursteen. Rechts bij de ingang een tochtsluit.

TK-A-88 Vestibule met de door Aldo van Eyck in 1960 ontworpen gedenktafel met daarin het boek van de Erelijst van de Gevallen. Deze erelijst bevat de namen van bijna 18.000 Nederlandse oorlogsslachtoffers. De erelijst bestaat uit verschillende handgeschepte papieren katernen met gekalligrafeerde tekst. De gedenktafel bestaat uit een rechthoekig blok lavasteen dat rust op vier gelijke blokken. In het blok bevindt zich een bak, afgewerkt met zuiver goud. Naast de gedenktafel staat de Nederlandse vlag. De vlaggenstok is licht gebogen en is bekroond met een zilveren lauwerkrans. De Nederlandse vlag symboliseert de gevoelens van eerbied en dankbaarheid tegenover hen die hun leven offerden voor onze vrijheid. De licht gebogen stand van de vlag en de zilveren lauwerkrans in de top (niet zichtbaar op foto) geven hier uitdrukking aan. De Erelijst is gedigitaliseerd en online te raadplegen. Tegenover de gedenktafel staat een beeldscherm waarmee de namen van de slachtoffers, die in de Erelijst staan, opgezocht kunnen worden. (Herkomst: www.tweedekamer.nl)

10.1.b Wpb

TK-A-89 Detail stucwerk cassettenplafond.

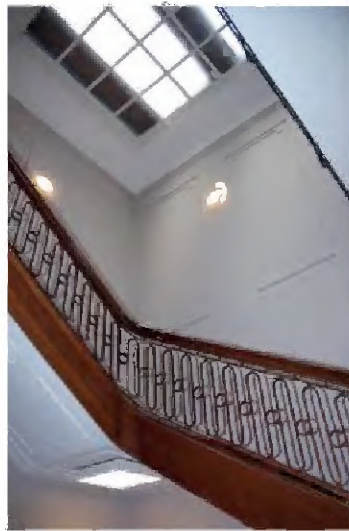
TK-A-90 Detail natuursteenvloer die een weerspiegeling is van het plafond. Met verschillende kleuren natuursteen is een patroon met ingeschreven cirkels in een vierkant ('cassetten') met daartussen de balken (rechthoekige velden) gerealiseerd.

Ministertrap (A.00.1.17 e.v.)

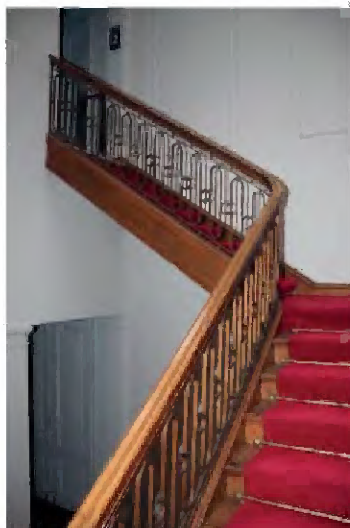
De diensttrap aan de oostzijde werd vervangen door de huidige Ministertrap, gebouwd in 1887-1889 onder leiding van rijksbouwmeester D.E.C. Knuttel. Ook de vestibule en aangrenzende ruimten werden aangepast. De vestibule kreeg een wit marmeren vloer die later is vervangen door de huidige. Om de trap te kunnen realiseren zijn de kleine lichtschacht en naastgelegen diensttrap gesloopt. Dit verklaart de muur tussen de nieuwe trap en de overloop op de eerste verdieping (A.01.1.05). Het trappenhuis ontvangt daglicht door een daklicht met legraam in het plafond op de tweede verdieping. Een stalen loopbrug uit 1988-1996 zorgt op de tweede verdieping voor verbinding met het gebouw van de Landsdrukkerij.

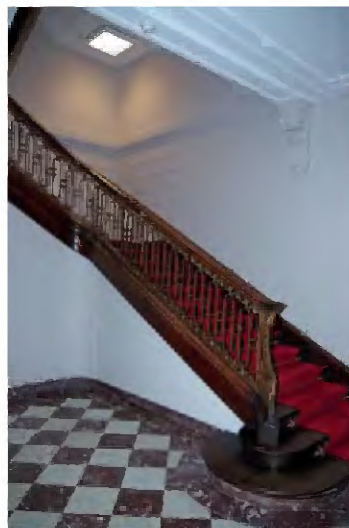
TK-A-91

TK-A-92

TK-A-93

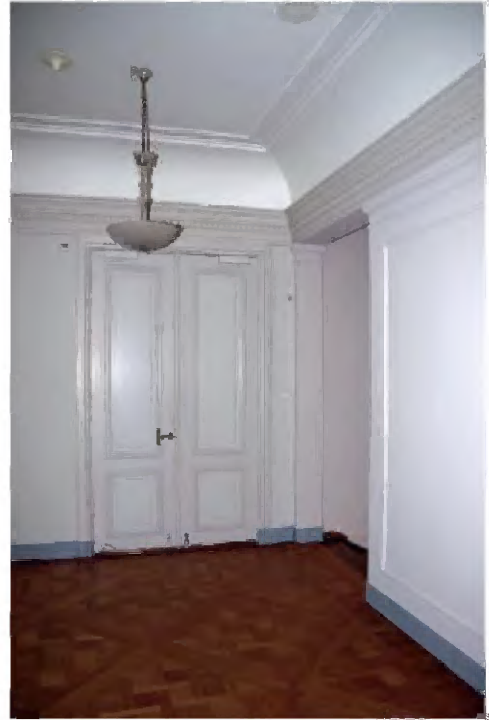

TK-A-94

TK-A-91-94 Interieur trappenhuis, gezien van boven naar beneden met legraam voor daglichttoetreding (TK-A-92) en met tweekleurige marmeren vloer op de begane grond. De onderzijde van de houten trap is met stucwerk afgewerkt, evenals de wanden.

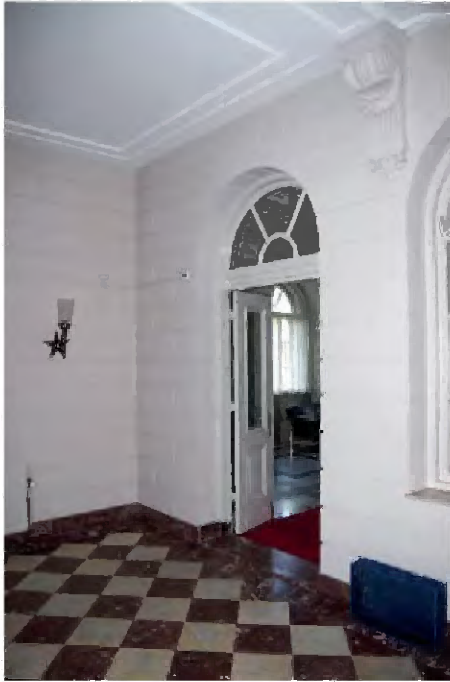
TK-A-95 Interieur overloop **10.1.b Wob** op de eerste verdieping. Oorspronkelijk lag hier een lichtschacht naast de diensttrap. Links de verdiept gelegen dubbele deur naar de Oude Zaal; mogelijk waren het oorspronkelijk zo geheten stalsdeuren.

TK-A-96 Interieur overloop **10.1.b Wob** met links de deuren naar een berging achter de stookplaats in de rooksalon **10.1.b Wob** en rechts de deuren naar de Stadhouderskamer **10.1.b Wob**.

TK-A-97 Overloop **10.1.b Wob** op de eerste verdieping, gezien in noordelijke richting. Op de achtergrond de deuren naar de Stadhouderskamer en rechts daarvan de trap naar beneden; rechts op de voorgrond de muur die is blijven staan van de oorspronkelijke lichtschacht.

TK-A-98 Interieur trappenhuis uit 1887 op de begane grond met tweekleurige marmeren vloer en stucwerkplafond.

TK-A-99 Interieur trappenhuis. In de noordwand doorgang naar de vestibule (voormalige hoofdwacht) en venster van het verblijf van de wacht.

TK-A-100 Detail console (gesausd natuursteen) ter ondersteuning van de balklaag van het trap

TK-A-101 Onder de trap ingebouwd toilet (1877)